

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Рівненський державний гуманітарний університет
Інститут мистецтв
Кафедра історії, теорії музики та методики
музичного виховання

Рудик Марія Богданівна
**РОЗВИТОК МУЗИКАЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
ЗАСОБАМИ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
НА УРОКАХ МИСТЕЦТВА**

Магістерська робота
на здобуття освітньо-кваліфікаційного ступеня
«магістр»
за спеціальністю 014 Середня освіта
(Музичне мистецтво)

Науковий керівник:
Крижановська Т.І., кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри історії, теорії музики
та методики музичного виховання РДГУ

Рівне – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	Ошибка! Закладка не определена.
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МУЗИКАЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ	8
1.1. Психолого-педагогічний зміст поняття «музикальність»	8
1.2. Вікові особливості молодших школярів, розвиток їх музикальності	20
1.3. Педагогічні умови, санітарно-гігієнічні вимоги застосування інформаційних технологій в початковій школі	Ошибка! Закладка не определена.
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З РОЗВИТКУ МУЗИКАЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ	51
2.1. Діагностика стану розвитку музикальності учнів	51
2.2. Дослідна робота розвитку музикальності учнів із застосуванням інформаційних технологій, аналіз результатів формувального етапу	68
ВИСНОВКИ	84
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	89

ВСТУП

Актуальність дослідження. У ритмі сучасного суспільного життя все розвивається швидко і стрімко, це відбуваються в освітній галузі. Міністерство освіти і науки України у 2017 році впровадило реформу, яка передбачає кардинальні зміни в діяльності закладів середньої освіти. Науково обґрунтована Концепція Нової української школи зумовлює впровадження в освітній процес нових методик навчання і виховання, які зможуть забезпечити підготовку учнів до життя в сучасному інформаційному суспільстві.

Музика, нематеріальне багатство суспільства, є могутнім засобом виховання. Її розуміння – невід’ємна умова духовного зростання особистості. Пізнання музики не є вродженою якістю. Для сприйняття музичних творів потрібна певна підготовка, яка дає можливість аналізувати та оцінювати їх, накопичуючи для власного духовного світу найбільш досконалі зразки музичного мистецтва. Музикальність як особистісний прояв уміння слухати, чути музику, музично діяти необхідно розвивати на протязі всього життя людини, але дошкільний та молодший шкільний вік у цьому процесі є особливо результативними, а тому – важливими. Наукові напрацювання з обґрунтуванням музикальності й її розвитку викладені в працях психологів (В. Анісімова, Л. Виготського, Д. Кірнадської, В. Петрушина, Б. Теплової) та педагогів (Н. Ветлугіної, О. Олексюк, О.Ростовського, О. Рудницької, Г. Рудої та ін.).

На сучасному етапі продовжується пошук нових напрямів активізації особистісної музикальності учнів. У науковій літературі знаходимо чимало наукових позицій, де подано різні погляди на структуру музикальності. Оскільки немає єдиного бачення її складових, то пропонуються різні підходи її розвитку в школярів (В. Анісімовим, А. Гостдинером, В. Мясичевим, Ю. Цагареллі).

Сучасна школа активно впроваджує у освітній процес ІТ-технології, спрямовані на його системність, тому здебільшого охоплює всі види

музичної діяльності. Вони суттєво розширюють можливості педагогічних працівників, оптимізують управлінські процеси, при цьому в учнів формується важливі для нашого сторіччя технологічні компетентності. Впровадження відповідних технологій навчання вимагає від вчителів організації навчального процесу, де учні виступають активними користувачами та трансляторами (В. Коткова, Л. Петухова, О. Співаковський). Водночас не всі пропонувані методи застосування інформаційних технологій на уроках мистецтва не в повній мірі сприяють розвитку музикальності.

Актуальність дослідження визначається тим, що сьогодні проблема розвитку музикальності молодших школярів засобами інформаційних технологій знаходиться на стадії початкового дослідження, тобто не є достатньо опрацьована. Запропоновані методики не в повній мірі сприяють мотивації дітей молодшого шкільного віку до музичної діяльності.

Тема магістерської роботи **«Розвиток музикальності молодших школярів засобами інформаційних технологій на уроках мистецтва»** викликана необхідністю розширення цілісного та диференційованого розвитку музикальності учнів початкових класів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Магістерське дослідження увійшло до плану науково-дослідної роботи кафедри історії, теорії музики та методики музичного виховання Інституту мистецтв Рівненського державного гуманітарного університету як складова комплексного дослідження «Сучасні виміри мистецької освіти і розвиток творчої особистості».

Об'єкт дослідження: процес музичної освіти молодших школярів в загальноосвітньому навчальному закладі.

Предмет дослідження: розвиток музикальності молодших школярів засобами інформаційних технологій.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні, розробленні та практичному застосуванні методики розвитку музикальності засобами інформаційних технологій.

Гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні: розвиток музикальності в молодших школярів буде більш ефективним при впровадженні інноваційних підходів на основі ІТ, оскільки останні забезпечують збагачення зорово-слухових реакцій, активізацію пізнавальних процесів, підвищують позитивну мотивацію до музичної діяльності учнів початкових класів.

Мета і гіпотеза дослідження зумовили необхідність вирішення наступних **завдань**:

- опрацювати наукові джерела та документи з досліджуваної проблеми;
- уточнити зміст визначення поняття «музикальність» та розробити його структуру;
- розглянути використання інформаційних технологій в процесі навчання;
- розробити критерії та показники, рівні розвитку музикальності у молодших школярів;
- здійснити підбір матеріалів з широким застосування музичних комп'ютерних програм у освітньому процесі.

Методологічна основа дослідження: філософські погляди щодо принципів наукового пізнання; психологічно-педагогічні концепції з розвитку особистості; висновки вікової психології щодо розвитку молодших школярів мистецькими засобами; класичні педагогічні положення про музичну освіту.

Методи дослідження:

- теоретичні: аналіз наукових джерел з досліджуваної проблеми, систематизація і класифікація теоретичних та експериментальних напрацювань, конкретизація й синтез, порівняння та узагальнення.

- емпіричні: педагогічне спостереження, бесіда, опитування, творчі завдання, діагностування, констатувальний та формувальний етапи дослідження для встановлення результативності застосування інформаційних технологій у процесі розвитку музикальності молодших школярів.
- статичні: обробка результатів констатувального і формувального етапів дослідження, подання їх у таблицях.

Дослідження проводилось протягом вересня 2021 року у початкових класах Поторицької загальноосвітньої школи I-III ступенів (с. Поториця, Львівської обл.). Контрольна група, учні першого класу, в кількості 10 осіб. Експериментальна група, учні другого класу – 15 осіб. Всього у дослідженні брали участь 25 здобувачів освіти.

Теоретичне значення дослідження: полягає в розширенні змісту методики музичної освіти в початкових класах ЗЗСО.

Практичне значення дослідження: надає можливість застосувати результати дослідження задля розвитку музикальності молодших школярів, покращення ефективності музично-педагогічної діяльності засобами інформаційних технологій.

Апробація результатів дослідження та їх впровадження здійснювалися:

1. При проведенні уроків музичного мистецтва в період педагогічної практики та фахової діяльності в якості вчителя музичного мистецтва автора роботи (Поторицька ЗШ I-III ст., с. Поториця, Львівська обл.);

2. Під час роботи наукової конференції Інституту мистецтв РДГУ «Мистецька освіта та розвиток творчої особистості» (2021р), у якій заслухано та обговорено доповідь автора на тему: «Структура музикальності молодших школярів», на основі якої було здійснено публікацію у збірнику наукових праць «Мистецька освіта та розвиток творчої особистості» Випуск 7. (Рівне, 2021) [37].

Структура магістерської роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, п'яти параграфів, висновків до кожного розділу, загальних

висновків, списку використаних джерел (58 найменувань), додатків.
Основний зміст викладено на 81 сторінці.

РОЗДІЛ І.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МУЗИКАЛЬНОСТІ ЗАСОБАМИ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

1.1. Психолого-педагогічний зміст поняття «музикальність»

Сучасні психолого-педагогічні спостереження стверджують, що дитина від народження (і навіть до народження) реагує на звучання музики: посміхається, активно рухається, з часом пританцьовує, підспівує. Така позитивна емоційно-рухова реакція засвідчує наявність переживання музики дитиною та її бажання і здатність до музичної діяльності. Саме цю реакцію називають проявом музикальності, а саму дитину - «музикальною» або «музична», тобто такою, що має музичні задатки, на основі яких розвиваються відповідні здібності до музики.

Як відомо, музика - мистецтво, що виражає емоційний зміст, допомагає особистості почуттєво сприймати навколишню дійсність, що сприяє цілісному розвитку індивідууму. Діти дошкільного та молодшого шкільного віку наділені по-різному розвиненими музичними задатками та здібностями, по-різному реагують на це мистецтво. Проте, при будь-якому рівні розвинутої музичних задатків, їх обов'язково потрібно розвивати. Адже відомо, що розвиток однієї здібності стимулює розвиток інших. І, навпаки: застій у розвитку певної здібності може сповільнити і навіть зупинити розвиток інших. Тому музикальність обов'язково потрібно розвивати змалечку в усіх дітей.

Видатний психолог ХХ ст. Б. Теплов обґрунтував музикальність як «той компонент музичної обдарованості, який необхідний для занять саме музичною діяльністю, на відміну від усякої іншої, і при тому необхідний для будь-якого виду музичної діяльності» [47, с. 28]. Науковець запропонував структуру даного поняття, виділивши наступні компоненти: слухове уявлення, ладове та метро-ритмічне почуття.

Психолог В. Петрушин термін «музикальність» пояснив так: «...здатність «омузикаленого» сприйняття і бачення світу, коли всі враження від навколишньої дійсності у людини, що володіє цією властивістю, мають прагнення до втілення у звуках і переживання у формі музичних образів...» [32, с. 33].

Вчена Д. Кірнарська відзначає: «... серед музикантів, педагогів, виконавців і композиторів, а також серед тих хто навчається музиці музикальністю називають невлівому схильність душі до музики, вміння знаходити в ній незмінний інтерес, милуватися її красою, реагувати і відгукуватись на музичний зміст, на сутність музичного висловлювання.» [17, с. 93].

З точки зору педагогіки О. Олексюк зазначає: «музикальність - це компонент музичної обдарованості. Він необхідний для занять саме музичною діяльністю будь-якого виду. Основною ознакою музикальності є переживання музики як вираження певної змістовності» [29, с. 93]. О. Шеремета подає поняття «музикальність» як комплекс задатків та здібностей особистості, що виник і розвивається в процесі створення та освоєння музики [53].

Зазначимо, що здібності – це психічна риса, що сприяє освоєнню і навчанню, але не відкриттю чи винаходу; здібності не прирівнюються до таланту, з допомогою якого народжуються надзвичайні досягнення людства. Талант не виникає із здібностей і не виявляється їх найвищим щаблем, а виражає собою іншу, інтегровану і багатоконпонентну психічну властивість, яка містить в собі операційну частку (здібності), креативну частку (її можемо назвати обдаруванням) і емоційну частку (мотивацію та інші супутні компоненти) [17, с. 46].

О. Шеремета зазначила, що «Проблему розвитку музичних здібностей досліджували багато відомих музикознавців. Кожен з них давав їм своє визначення. За Н. Ветлугіною, це специфічні властивості індивідуала, що склалися історично і дозволяють йому творити, виконувати, сприймати

музику з дедалі більшою чутливістю. Здібності виявляються в процесі засвоєння дітьми узагальнених способів музичної діяльності» [53].

У «Музичній енциклопедії» поняття «музикальність» трактується як комплекс природних задатків, що забезпечують можливість виховання в людині музичного смаку, здатності повноцінного сприйняття музики, підготовки з нього музиканта-професіонала. Йдеться про те, що музичні задатки притаманні кожній людині, хоча часом вони залишаються нерозвиненими або невиявленими. Найважливішим серед елементів музикальності називається музичний слух [25].

Додамо, що вище наведене визначення близьке дефініції «музикальність», знайденої нами у електронному словнику сучасної української мови «Словопедія» та у довіднику Ю. Юцевича «Музика». Так, термін подається як комплекс природних задатків - музичного слуху, ладового і ритмічного почуттів, музичної пам'яті, які утворюють сприятливі передумови для виховання в особистості музичного смаку, здатності до цілісного сприйняття музики, підготовки до професійних занять музичним мистецтвом [24]; [54, с.163]. Оскільки у наведених визначеннях поняття «задатки» фігурує як ключове, вважаємо необхідним нагадати, що психологія тлумачить задатки як природженні анатоμο-фізіологічні, функціональні риси. Психолог С. Рубінштейн стверджував: «Між задатками і здібностями дуже велика дистанція; між одними і другими – весь шлях розвитку особистості. Задатки багатогранні; вони можуть розвиватись в різних напрямках. Задатки - лише передумови розвитку здібностей. Розвиваючись на основі задатків, здібності є функцією не задатків самих по собі, а розвитку, в котрий задатки входять як вихідний момент, як передумова.» [35, с.424].

Музична здібність за Н. Ветлугіною, - це специфічні властивості індивідуума, що склалися історично і дозволяють йому творити, виконувати, сприймати музику з дедалі більшою чутливістю. Здібності виявляються в процесі засвоєння дітьми узагальнених способів музичної діяльності [53].

Отже, музичні здібності різного ступеня виявленості та розвиненості притаманні кожній людині. Природні музичні задатки (слух, пам'ять, координація між голосом і слухом та ін.) створюють сприятливі передумови для розвитку особистісної музикальності.

Опрацювавши вище вказані трактування поняття «музикальність», конкретизувавши його як «музикальність молодших школярів», ми сформулювали своє бачення змісту цього терміну. Музикальність – ступінь прояву музичної активності особистості. Це основа музичної діяльності, зокрема особистісний комплекс «задатки-здібності-емоції», що є передумовою репродуктивно-творчої, виконавсько-слухацької музичної діяльності. Ця особистісна властивість отримує вираження у якості музичної діяльності, зокрема у розвиненості музичного слуху, інтонаційних навичок, емоційної реакції на музику, наявності та стійкості музичного інтересу, проявів творчості.

Якщо щодо змісту поняття «музикальність» сьогодні вченими досягнуто певної позиційної єдності, то стосовно можливості її розвитку не вщухають дискусії. Дослідники В. Остроменський, Я. Соловей, аналізуючи сучасні підходи до даної проблеми, роблять наступні узагальнення: музикальність - своєрідне поєднання здібностей та емоційних сторін особистості, які проявляються у музикальній діяльності [41, с. 672–683].

Окремі зарубіжні дослідники вважають «музикальність» природженою індивідуально-психологічною властивістю, що не піддається вихованню. Прихильниками цієї теорії є німецький та американський вчені Г. Ревеш, К. Сишора, які вважають, що, музикальність можна тільки розвинути, проте не виховати, вона не притаманна кожній людині, але при її наявності - незмінна з віком, характером діяльності і загальним розвитком [31, с. 10]. Музикальність властива більшості людей, в багатьох відчутно виражена, але не завжди проявляється на початковому етапі розвитку особистості. Наприклад, зарубіжні вчені С. Надель, Б. Ендрюс вважають, що прогнозувати межі її розвитку на початку музикальної діяльності неможливо.

Існує також точка зору щодо спадкової природи музикальності (Л. Кріс) [8, с.30]. Педагоги Е. Вільямс, Е.Ліпська, М. Д'юлане стверджують: музикальність властива всім дітям без винятку. Тому музикальність як внутрішня властивість психіки може розвиватися при сприятливому зовнішньому впливі в процесі первинного непрофесійного музичного виховання, яке доступне всім дітям [31, с. 11].

Вище згадувані вчені Б. Теплов та Н. Ветлугина доводять, що музикальність притаманна кожній людині. Не можна собі уявити «абсолютну не музикальність» за винятком патологічних відхилень людини. Однак вона проявляється по-різному, оскільки важливу роль відіграють індивідуальні задатки – анатомо-фізіологічні особливості [41, с. 676].

Психолог Б. Теплов, вперше обгрунтувавши поняття «музикальність» [47, с. 28], запропонував її структуру. Він також подає поняття музичної обдарованості як своєїрідної сукупності здібностей, від яких залежить можливість успішного заняття музичною діяльністю [47, с. 19].

Порівнявши музикальність та музичну обдарованість за Б. Тепловим, можна сміливо сказати, що музикальність значуща частка музичної обдарованості, яка є обов'язковою для занять будь-якою музичною діяльністю. На даний час музикальна обдарованість не розглядається як сама музикальність, тому навколо цієї проблеми ще і далі ведуться дискусії.

Основною ознакою музикальності є переживання музики, як вираження певного змісту. При цьому забезпечується емоційне сприйняття музики [47, с. 29].

Зазначимо, що синонімічне музикальності поняття «музична обдарованість» активно досліджує сучасна психологія та педагогіка.

Сучасні науковці В. Ємець, С. Сорока, І. Ярема, у праці «Розвиток музичної обдарованості дітей молодшого шкільного віку у загальноосвітніх навчальних закладах України», опираючись на Б. Теплова, трактують «музична обдарованість – вищий та ідеалізований прояв музичних здібностей. Інакше кажучи, блискучий музичний слух, феноменальна

пам'ять, пластичний і скоординований руховий «апарат», здатність до навчання і працездатність є показником музичної обдарованості» [11, с. 38].

За Б. Тепловим: здібності як основа музикальності умовно діляться на дві групи - спеціальні музичні та загальні музично-естетичні, що у єдності створюють музичну обдарованість - комплекс психологічних передумов розвитку музикальності [47, с. 19].

Виділяючи в якості психологічної передумови розвитку особистісної музикальності музичні здібності, Б. Теплов відносить до них ладове чуття, музично-слухове уявлення та музично-ритмічне чуття. Він стверджував, що ладове чуття є основою розвитку мелодичного слуху, емоційним компонентом музичного слуху, здатністю чуттєво розрізняти ладові функції звуків мелодій, відчувати емоційну експресивність звуковисотного руху. Ця здібність виражається у точному сприйманні та інтонуванні мелодій, впізнаванні їх вихованцем [47, с. 126-134].

Зазначимо, що ця особистісна якість вивчається різними спеціалістами, зокрема фахівцями у сфері музичної освіти. Наприклад, О. Давидова, аналізуючи ладове чуття, як про компонент мелодичного слуху, відзначає дві основні складові музичного слуху – мелодичний і гармонічний слух [9, с. 16].

Ю. Юцевич ладове почуття вважає різновидом музичного слуху, що ґрунтується на сприйманні, розумінні, відтворенні функціональних зв'язків між елементами музичної мови [54, с.163].

В середині ХХ століття угорський педагог, композитор і музикант З.Кодай висунув музично-педагогічну концепцію, засновану на розвитку ладового чуття. Він пропонував здійснювати музичний розвиток дітей, опираючись на фольклор, що сприяє музичному вихованню слуху, слухових уявлень. [36, с. 44].

Іншою здібністю, що обґрунтовує особистісну музикальність, є музично-слухове уявлення - репродуктивний компонент музичного слуху, що передбачає запам'ятовування мелодії на слух та відтворення її за допомогою

голосу [47, с. 176]. Ця точка зору розвивається Ю. Юцевичем, який, визначаючи сутність музичного слуху, говорить, що це - здатність до створення і виконання музики на основі сприймання елементів музичної мови..., функціональних зв'язків між ними..., аналізу співвідношення, запам'ятовування та відтворення їх [54, с. 247].

Основою всіх музичних проявів особистості Б. Теплов вважав музично-ритмічне чуття. О. Шеремета, коментуючи його позицію, говорить: «дитина молодшого шкільного віку активно проживає музику, сприймає і відтворює ритми». Чуттєвий відгук на музику спирається на поєднання ладового та музично-ритмічного чуттів [53].

Друга структурно-компонентна група – загальні музично-естетичні здібності. За Б. Тепловим до неї увійшли: увага, ініціатива, увага, вольові особливості, творчі задуми, естетичне ставлення до музичного твору і діяльності, тобто те, що належить до переживань естетичного характеру [47, с. 20-27] або вищих, зокрема естетичних емоцій. На нашу думку цю групу можна доповнити раціональними та аксіологічними компонентами, наприклад, фантазією, перевагами, цінностями, проявами елементарного естетичного смаку. Щодо спеціальних музичних здібностей, то вони потрібні для реалізації різних видів музичної діяльності. Між усіма вище вказаними компонентами музикальності існують тісні зв'язки [39].

Для ефективної музичної діяльності людині необхідний паралельний розвиток музично-естетичних здібностей, які за своїми функціями перебувають за межами музичної діяльності та безпосередньо пов'язані з нею. Іншими словами для плідної музичної діяльності музичні здібності повинні характеризуватися особливими рисами, які виражені різними зв'язками для різносторонньої особистості. Ця інша складова частина музикальності не є додатковою чи другорядною. Навпаки, значення її в музичній діяльності надзвичайно велике [31, с. 19].

На думку В.Остроменського, музично-естетичні здібності можна умовно розділити на емоційно-пізнавальні і раціонально-пізнавальні. Під

емоційно-пізнавальними розуміється виявлення ставлення до музики; яскравість, багатство уяви, що з'являються під дією сприйняття музики; поєднання свого ставлення до навколишнього життя з музичним образом [31, с. 20]. Раціонально-пізнавальні здібності дозволяють отримати нову інформацію про навколишнє життя в процесі сприйняття музики, розрізняти специфічні особливості відображення дійсності у музиці різних жанрів, нове і традиційне у відтворенні музичного образу [31, с. 20].

Складові музично-естетичних здібностей тісно пов'язані між собою і взаємообумовлюють одна одну. За межами музикальності, ці здібності мають велике значення в інших, поза музичних видах діяльності. У людини, що наближена до музичної сфери, здібності мають музичну спрямованість, так як прояв даних здібностей неможливий поза її внутрішньою спрямованістю [31, с. 20].

Серед проаналізованих нами складових музикальності особливе місце займає музичний слух - здатність «сприймати, уявляти і відтворювати висоту музикальних звуків і їх послідовностей». Саме так трактує це поняття у вузькому сенсі Б. Теплов. В широкому розумінні це поняття розширюється за рахунок введення в нього музично-ритмічного чуття, тембрового і динамічного слуху. В такому розумінні воно співпадає з поняттям музикальності. Цікаво, що музичну пам'ять до основних музичних здібностей Б. Теплов не відносить, вважаючи: «безпосереднє запам'ятовування, впізнавання та відтворення звуковисотного і ритмічного рухів виражають прямі прояви музичного слуху й відчуття ритму» [31, с. 15].

Як йшлося вище: вчена Н. Ветлугіна переконана: за сприятливих умов формування музичних здібностей можливе у всіх дітей. Пропагуючи загальне музичне виховання вона вважає, що всі вихованці не можуть бути однаково схильні до музичної діяльності та стверджує, що задатки це фактори, які сприяють успіху музичної діяльності. Але переоцінювати значення задатків, як і недооцінювати їх не варто.

Щодо структури музикальності, то Н. Ветлугіна спирається на позицію Б. Теплова, характеризуючи усі здібності з позиції синтезу емоційного (музично-естетичні здібності) та слухового (музичний слух) компонентів. З цього випливають основні музичні здібності: «здатність переживати, розрізняти, уявляти й відтворювати ладовисотні співвідношення... та музичний ритм» [6, с. 104].

Структуру музикальності у дослідженні А. Гостдинера та В. Мясищева визначено як «своєрідний динамічний синтез окремих здібностей, характерологічних особливостей і властивостей особистості» [26, с. 139]. Тобто зазначені науковці крім здібностей, вводять у структурний комплекс музикальності характер та якості особистості. Це зрозуміло, адже музикальність – динамічна особистісна властивість, вона отримує можливість щодо розвитку за умови її поєднання з розвинутою уявою та фантазією, сформованими музично-естетичними асоціативними фондами, розвинутим образним мисленням, а також – з працьовитістю, самостійністю, розвинутими вольовими якостями, загальною культурою особистості та з багатьма іншими факторами.

Науковець Ю. Цагареллі передбачає у структурі музикальності наступні складові: музичний слух, музично-ритмічне відчуття, емоційна чутливість до музики, музична пам'ять, музичне мислення, музична уява [50, с. 22].

Досліджуючи сутність та структуру музикальності, В. Анісімов визначає емоційну чутливість її центральним компонентом, довкола якого концентровані звуковисотне (регістрово-мелодійне) чуття, темброве чуття, гармонічне (ладове) чуття, чуття форми та темпо-метро-ритмічне чуття, динамічне чуття, тобто різновиди музичного слуху. Таким чином, дослідник поєднує емоційну чутливість з розвиненим музичним слухом [1, с. 45].

Оскільки емоційність є важливим структурним компонентом поняття «музикальність», охарактеризуємо зміст поняття емоційність.

В підручнику для педагогічних закладів під редакцією Б. Сосновського визначено: «Емоційність - це багатовимірна якість особистості, що характеризує зміст, якість і динаміку емоцій і почуттів». Емоційність не можна описати одиничною якістю або параметром, оскільки вона включає в себе особливості, які співіснують в самих різних поєднаннях і відносинах: від нерозривного взаємозв'язку і взаємопереходів до відносної незалежності» [42, с. 261].

Дитина молодшого шкільного віку вже має значний досвід спілкування з музикою. Проте її музичні здібності знаходяться на стадії формування, тобто є гнучкими, піддатливими педагогічному впливу. Молодшого школяра виділяє особлива емоційність, величезне бажання займатись різноманітними видами музичної діяльності. Конкретність сприймання, мислення, уяви дозволяють їй активно проживати музичну образність та різнопланово відтворювати її. Формування абстрактності мисленнєвої діяльності свідчить про значну активізацію та якісне оновлення розумової діяльності.

Музикальність – це сукупність динамічних музичних та музично-естетичних здібностей дитини (В. Анісімов, О. Олексюк, В. Остроменский, Б. Теплов, Ю. Цагареллі). Конкретизувавши дане загальне визначення як «музикальність молодших школярів», ми сформулювали своє бачення змісту цього терміну. Музикальність – ступінь прояву музичної активності особистості, тобто основа музичної діяльності.

Узагальнюючи вище наведені позиції стосовно будови поняття «музикальність», вважаємо за доцільне у нашому педагогічному дослідженні орієнтуватись на наступну структуру (див. схему. 1.1. Структура особистісної музикальності).

розглядають структуру музикальності, що об'єднує музикально-слухові та музикально-естетичні здібності. При цьому музикальність вважається сукупністю динамічних музичних та музично-естетичних здібностей дитини, які складають основу для здійснення музичної діяльності.

Пропонуємо наше бачення змісту терміну: музикальність – ступінь прояву музичної активності особистості, тобто основа музичної діяльності.

Узагальнюючи позиції науковців стосовно структури музикальності, вважаємо це три взаємопроникаючі сфери із специфічними компонентами: сенсорна сфера (музичний слух у його різновидах); емоційно-аксіологічна сфера (ставлення до музичної діяльності: емоційний відгук на музику, естетичність почуттів, музично-естетичний інтерес); раціональна сфера (сприймання, мислення, уява, пам'ять).

1.2. Вікові особливості молодших школярів, розвиток їх музикальності

Соціум, що оточує дошкільнят, готує їх до подальшої зміни організації життя, яка полягає у вступі до загальноосвітнього навчального закладу. Початок навчання дітей у школі – це різка переміна їхнього стилю життя та провідної діяльності, що стає не тільки ігровою, а й навчальною.

Період життя дитини від шести до десяти років припадає на молодший шкільний вік. Його слід вважати одним з найважливіших періодів у фізичному, психічному, морально-соціальному становленні індивіда. Це час розвитку задатків, зокрема мистецьких, формування моральних якостей, вироблення основних рис характеру. В цьому віковому періоді закладається і зміцнюється фундамент здоров'я і фізичних якостей, необхідних для участі в різних формах рухової активності, оскільки відбувається інтенсивний розвиток усього. Це відповідно створює умови для спрямованого розвитку психічних функцій та інтелектуальних задатків дитини.

Даною проблемою цікавились та вивчали такі науковці та педагоги як І. Бех, Л. Виготський, Л. Василенко, М. Заброцький, Е. Назайкинський, В. Остроменський, О. Ростовський, Г. Руда, М. Савчин, Г. Тарасов, В. Чумак.

М. Савчин та Л. Василенко у навчальному посібнику «Вікова психологія» трактують, що у молодшого школяра головними особистісними характеристиками є сприйняття і усвідомлення своєї внутрішньої позиції, тому вважають цей вік зрілим дитинством [38, с.165].

В цьому віці доформовуються психічні процеси, а саме сприймання, увага, мислення, уява, пам'ять, мовлення. Дитина вчиться керувати своєю поведінкою, психічними процесами протягом усього молодшого шкільного віку, адже перед нею постають підвищені вимоги з перших днів перебування у школі. Учні шукають найзручніші способи вирішувати завдання, обирають і зіставляють варіанти дій, планують їх порядок та засоби реалізації. Основне завдання для школяра початківця – це «навчитися вчитися», що означає

засвоєння таких дій як самоконтроль, самооцінювання, самоорганізація, усвідомлення мети. [38, с. 173-174].

М. Заброцький підкреслює, що дитина, прийшовши у школу стає учнем, частиною класу та шкільного колективу, де панують інші правила поведінки. Учневі потрібно звикнути до нового освітнього середовища з дотриманням всіх нових норм. В них виникає усвідомлення власних дій, психічних станів [12, с. 41].

На думку М. Савчин і Л. Василенко психіка учнів молодшого шкільного віку доформовується новими утвореннями: довільністю як особливою якістю психічних процесів, внутрішнім планом дій та рефлексією [38, с.173].

Вміння ставити перед собою ціль, визначати способи досягнення та долати перешкоди на шляху до її виконання є основою довільності.

Здатність до планування і виконання дій подумки є підґрунтям внутрішнього плану дій. На основі цього школярі виконують завдання: обдумують способи розв'язку, визначають і співставляють їх варіанти рішень, складають порядок розв'язання.

Основою рефлексії (лат. reflexio — відображення) є осмислення своїх суджень і вчинків з точки зору їх задуму та умовам діяльності. Рефлексія змінює молодших школярів, їх пізнавальну діяльність, ставлення до себе, на оточення, погляд на світ, змушує виробляти власну думку, погляди, уявлення про цінності. Таким чином молодші школярі ніби збоку розглядають й оцінюють власні думки та дії [38, с. 174].

Психіка учня з сформованими довільністю, внутрішнім планом дій та рефлексією потрібна дітям для навчання у середній школі.

М. Заброцький стверджує, що в учнів молодшого шкільного віку на початку адаптивного періоду добре розвинуте сприймання, але вони не можуть усвідомлено аналізувати поданий матеріал, їм не властиво виділяти значуще. В процесі навчання збільшується об'єм сприйнятої інформації, зростає обсяг для запам'ятовування. З плином часу процес сприймання стає

більш цілеспрямованим, значущим, довільним. Більшості молодшим школярам властива емоційність [12, с.45].

Основу розвитку сприймання складають зовнішні яскраві ознаки предметів. Педагог може навчаючи виділяти ці ознаки та підкреслювати інші особливості предметів. Поступово в дітей формується довільність та вибірковість сприймання [38, с. 182].

Вчитель мистецтва може розвивати сприймання за допомогою такого виду музичної діяльності як слухання музики. Під час даного фрагмента уроку учні вчаться розрізняти поданий музичний твір за характером, настроєм, динамічними відтінками, темпом, тембром та музичними інструментами.

Чумак В. засвідчує, що у початковий період молодшого шкільного віку розвинена мимовільна увага, а довільна – має слабкі прояви. Розвиток довільної уваги можливий при систематично спрямованих заняттях. Вміння педагога організувати освітній процес на доступному рівні мотивує школярів до навчальної цілі, відповідно до концентрування довільної уваги [52, с. 64].

На думку М. Савчин на початковому етапі навчання в учнів недостатньо розвинута важлива властивість уваги, як переключення. Школярі не спроможні її раціонально розподіляти, але в процесі навчання учнів стійкість та обсяг уваги підвищується, покращується така властивість як переключення уваги між об'єктами. Для її переключення на уроках обов'язковим має бути чергування процесу опрацювання навчального матеріалу із моментами переключення уваги. Цього можна досягти при залученні учнів до малювання, пальчикової гімнастики, проводячи музичні чи фізкультурні «хвилинки». У школярів даного віку зосередженість уваги висока при виконанні зовнішніх дій і значно низька при розумових навантаженнях [38, с. 182-183]. На уроці мистецтва це можна побачити під час музично-рухової діяльності або гри на елементарних музичних інструментах. З часом в кінці першого - на початку другого класу учні легко переходять з одного етапу уроку до іншого.

Окремі учні характеризуються нестійкою увагою, що є однією із причин низької успішності. Вона проявляється через відсутність самомотивації учня, недостатню активність під час уроку, не бажання осилити складніші завдання, незадовільний стан здоров'я тощо.

М. Савчин вбачає, що молодшим школярам в початковий період характерне наочно-образне мислення, основою для якого є зображення предметів, їх кольори. В процесі навчання відбувається перехід від наочно-образного мислення, тобто чуттєвого сприймання світу, до абстрактного. Найкраще абстракція розвивається на уроках природничого циклу [38, с. 185].

В. Чумак вважає, що розвиток мислення будується на розв'язуванні практичних завдань з вираженням їх в поняттях, міркуваннях. Абстрактне мислення включає такі мислительні операції, як аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення [52, с. 62].

Вчитель мистецтва на уроках в початкових класах розвиває окремі мислительні операції. Наприклад, під час таких етапів як «Бесіда та слухання музики», «Розучування пісні», «Музично-ритмічні рухи» покращуються аналіз, синтез та порівняння, а під час «Підсумку уроку» - узагальнення. Учні в процесі навчання, не зауважуючи для себе, удосконалюють ці мислительні операції, що в подальшому буде сприяти їхньому навчанню.

М. Заброцький констатує, що першокласники на уроках часто при висловлюванні власної думки можуть фантазувати, а не висловлюватись реалістично. Це пов'язано з уявою, яка в цей час у них є динамічною, нечіткою, нестійкою, але яскравою. В наслідок цілеспрямованої діяльності вчителя у дітей формується відтворююча уява, яка стає більш справжньою, різноманітною, життєвою. На уроках відбулася творча діяльність учнів, при цьому уява поєднується з мисленням та інтуїцією [12, с.49].

Педагог рекомендує молодшим школярам заплющити очі під час прослуховування музичного твору. Саме так здобувачі освіти вчать уважно слухати. Після закінчення процесу слухання учні розповідають про те, що

відчули та уявили під час слухання. Весь клас обговорює даний музичний твір та значна частина обмінюється своїми фантазіями, відчуттями й враженнями.

В. Чумак підкреслює, що у школярів молодшого шкільного віку проходить інтенсивний розвиток пам'яті, при цьому відбувається зміна співвідношення мимовільної в сторону збільшення довільної пам'яті, в тому числі образної [52, с. 61].

М. Савчин засвідчує, що на початковому періоді першокласники застосовують елементарні способи довільного запам'ятовування. Під керівництвом педагогів з використанням аналізу, синтезу, порівняння, групування, узагальнення пройденого матеріалу в учнів підвищується продуктивність, міцність і точність запам'ятовування. Пам'ять розвивається при виконанні завдань при запам'ятовуванні віршів, підготовки розповідей і на спостереження [38, с. 184].

На уроках мистецтва вчитель розвиває пам'ять в процесі вивчення пісень та розспівок. Завданням педагога є підібрати таку кількість музичних вправ на розвиток мелодичного та ладо-гармонічного слуху, метро-ритмічного, щоб в процесі цих вправ учні змогли навчитись правильно інтонувати, вистукувати ритм пісні та вивчити самий її текст. Особливо у першому класі, бо учні ще не вміють добре читати і через це вони сприймають слова тільки з уст учителя та запам'ятовують їх через певну кількість повторів. Це передбачається навчальною програмою з предмета «Мистецтво».

Мовлення є основою комунікації вчителя із школярами та навпаки. М. Заброцький вважає, що першокласник приходячи у початкову школу з певним запасом слів, і одразу ж з перших уроків зустрічається із значною кількістю нових. Педагог має виразно, чітко та доступно пояснювати значення цих слів та словосполучень, показувати на прикладах як їх можна використати у своєму мовленні. В процесі

навчання учень їх опановує та застосовує в повсякденному житті, при цьому створюючи нові речення. В наслідок чого значно зростає словниковий запас та приходить розуміння прямого та не прямого значення слів [12, с.48].

Вчитель мистецтва в процесі уроку є прикладом мовного носія, який уміє граматично правильно ставити запитання та висловлюватись, пояснювати теоретичний матеріал, бесідувати стосовно тематики уроку та прослуханого музичного твору, при цьому використовуючи багатий, ґрунтовний запас слів. Завдання педагога полягає у тому, що учні навчилися оперувати предметними поняттями на уроці та у повсякденному житті, могли підтримати мистецьку бесіду серед однолітків та щоб у їхній активний словниковий запас увійшла значна кількість музичних термінів.

Г. Руда стверджує, що в учнів початкових класів поступово формується уявлення про себе як індивіда, здобуваються навички саморегуляції та самоконтролю. Кожна дитина відчуває, що вона перебуває під впливом соціального оточення. Саме в такому середовищі вихованці потребують утвердження серед однолітків та дорослих, проявляючи свою унікальність [36, с. 32].

Формування свідомості, розвиток самооцінки особистості значно залежить від того, на скільки вона має змістовне уявлення про себе. Становлення самооцінки вихованця визначає та встановлює межі його потенціалу. Важливо для цієї вікової категорії дітей прищеплення впевненості в тім, що вони роблять і що можуть ще більше. Самооцінка опирається на почуття повноцінності, компетентності та вміння, переконання робити щось краще [36, с. 33].

Г. Руда підкреслює, що в даний період розвитку вихованців засвоюються правила поведінки у громадських місцях, в школі, вдома, етичні і моральні норми. Останні забезпечують підвищену увагу до моральних

вчинків та намагання об'єктивно давати їм оцінку. Умовою морального розвитку дітей є оволодіння знаннями моралі, її норм та сприйняття цінностей [36, с. 35].

Дослідженнями проведеними українським психологом І. Бехом, встановлено, що в учнів молодшого шкільного віку зростає психологічна сприйнятливність до навчальних впливів. Це розширює сприйняття морального напрямку, при цьому розвивається внутрішній світ, його усвідомлення. Відповідно, все більшого значення у повсякденні школярів набуває відповідальність [3, с. 42-49].

Молодші школярі співставляють поведінку оточуючих людей з власними діями. Вони розглядають і осмислюють свою діяльність відповідно до етичних та моральних норм, які освоїли. У своїх думках, здобувачі освіти спостерігають, аналізують та оцінюють діяльність інших людей за здобутими критеріями моральності, роблять висновки, що сприяє усвідомленому поділу вчинків на позитивні та негативні. В результаті чого формується стабільна уява про пристойну мораль.

На думку В. Чумака у перший клас діти приходять зі своєю внутрішньою емоційною сферою, до якої належать здивування, переживання нового, сумнів, радощі пізнання, задоволення. Емоції першокласників вируючі, буремні та нестабільні. У незначній кількості дітей проглядається емоційна вразливість. Ігрова діяльність є основним джерелом емоцій учнів молодшого шкільного віку [52, с. 66].

Як вважає, Л. Виготський провідну роль у формуванні дитини як особистості відіграє емоційна сфера у початкових класах. Сприйнятливність молодшого шкільного віку найбільш чутлива до духовного зростання. [8, с. 618-619].

Начальна діяльність та взаємовідносини у освітньому процесі між вчителем та учнями формують емоційний стан молодших. Вплив педагога стимулює учнівську активність не тільки на уроці, а й у загальношкільній діяльності, зміцнює самооцінку. Його емоційна поведінка є одним з

орієнтирів емоційної сфери учнів початкових класів. Особистість вчителя – важлива для дитини. В результаті його оцінки досягнень у здобувача виникає емоційне забарвлення, що збільшує або зменшує мотивацію до навчання, змінює їх рівень бажань до освітнього процесу. З віком емоції дітей стають довірливими, узагальненими, соціально стабільними [36, с. 36].

Під впливом педагогів на уроках розвивається або гальмується емоційний стан кожного учня. Педагогічні працівники своєю інтонацією, прикладом, ставленням до дитини спричиняє глибокі, душевні переживання. В неї формується бажання працювати над собою, емоційно проживати різноманітні навчально-виховні моменти, шкільні міжособистісні ситуації. При неналежній праці вчителя у молодших школярів виникає глибока мотиваційна криза, пригнічення емоційного розвитку. На уроках мистецтва вчитель своїм прикладом або уявними (реальними) подорожами до театру, кінотеатру, виставки чи інших громадських місць показує як потрібно проявляти повагу в спілкуванні та поведінці до однолітків, дорослих чи молодших дітей, навчає основ естетично-розвинутої особистості, культури сприйняття мистецтва.

О. Ростовський досліджував розвиток музичних особливостей учнів. Він переконаний, що сфера відчуття та сприйняття, її розвиток, наповнюються розрізненням яскравих, складних звуків, форм і розуміння гармонійних комбінацій, до розрізнення ритмічних, звуковисотних співвідношень в музиці [34, с. 218].

В. Остроменський вважає, що музичні здібності слухового і естетичного походження вивчають лише в розвитку, що підлягає відповідній логічній послідовності. Початковий, відправний момент формування музикальності полягає в пробудженні потягу до музики, яка виникає завдяки схильності до неї. Таке ставлення до музики є фактором, який надихає на музичну діяльність з самого початку залучення до музики.

Завдяки розвитку музикальності, формуванню музичних здібностей і їх диференціацій, схильність та інтерес до музики так само поглиблюється. В

музичній діяльності удосконалюються музикальні здібності, розширюються можливості музичного сприйняття, що стає все більш адекватним музичним інтересам і нахилам.

Потреба в музиці органічно поєднується з емоційним відгуком на її зміст. В основі цього відгуку лежить елементарний прояв музичного слуху, тобто вже в зародковому стані музикальність включає в собі емоційний і слуховий компоненти. Людина почула мелодію, яка викликала в ній переживання, або мелодія викликала переживання в людини лише тому, що вона її почула.

Природу цієї первинної реакції на музику треба шукати як в емоційній чуйності на різні життєві явища, які вже розвинулися в людині в процесі її спілкування з навколишнім світом, так і в самій музиці – як матеріальному збуднику емоцій. З цього випливає, що первинна реакція на музику об'єднує в собі немусичні і музичні емоції. Вона заснована на попередньому поза музичному досвіді і разом з цим підкоряється основним музичним закономірностям [31, с. 21].

Ще В. Остроменський додає, що емоційна реакція учнів на музику характеризується структурністю, вмінням одночасно відгукуватись на різні засоби музичної виразності, хоча зазвичай емоційний відгук зосереджується на ритмічній виразності в розвитку мелодійної будови [31, с. 23].

С. Славіна підкреслює, що початкові емоційні та слухові здібності під час музичної діяльності розвиваються на складніші та більш виражені. Останні в своєму розвитку опираються на початкові здібності, а в подальшому служать основою для майбутнього свого розвитку [40, с. 43].

В. Остроменський стверджує, що безпосередньо музично-слухові і музично-естетичні здібності необхідні для музичної діяльності загалом. Однак, види музичної діяльності є різні. Серед них найбільш розповсюджені музичне сприйняття, музичне виконання і музична творчість. Кожен з цих видів музичної діяльності володіє своїми специфічними властивостями і відповідно не тільки вимагає певного рівня розвитку всіх перелічених

музичних здібностей, але і призводить до певної диференціації в ступені їх розвитку, окрім цього включає в структуру музикальності інші здібності, необхідні для окремих видів музичної діяльності. Наприклад, такий компонент як мелодичний та ладо-гармонічний слух, в однаково важливий для різних видів музичної діяльності, а диференційне прослуховування різноманітних оркестрових партій є здібністю, необхідною для диригента[31, с. 21]. Враховуючи вище викладене можемо стверджувати: різні види музичної діяльності припускають розвиток як загальних так і спеціальних музичних здібностей.

Музичне сприйняття – є найбільш розвиваючим видом музичної діяльності, що ґрунтується на всіх здібностях. Якщо воно є єдиним або основним видом музичної діяльності, то позначається на характері музикальності. В такому випадку особливо великий розвиток отримують різноманітні зв'язки між здібностями [27, с. 53-54].

В музично-психологічній і педагогічній літературі музикальність розглядають не лише узагальнено, а як процес, що перебуває у постійному розвитку. Зустрічаються цікаві спроби розглядати розвиток музикальності у віковому аспекті. Прихильники такого підходу до музикальності ставлять за мету показати, що музикальність дитини різна на кожному етапі її розвитку і має свої характерні особливості, відмінні від музикальності дорослих.

В. Остроменський вбачає, що розвиток музичних здібностей включає в себе удосконалення мелодійної пам'яті в межах одночасного запам'ятовування двох різних мотивів, розвиток ладо-гармонічного слуху в об'ємі великої секунди, малої і великої терції, кварта, октави, удосконалення мелодійного слуху.

Кожен вік обумовлює межі розвитку різних, в тому числі і музичних здібностей. Але ці межі рухливі і визначаються характером виховання. Навряд чи можна говорити про розвиток музикальності у формуючої особистості не враховуючи характер виховання [31, с. 23].

На думку В. Остроменського здібності, які входять у структуру музикальності необхідні для процесу музичного виховання. Без них він практично немислимий. Але не завжди музикальність може проявлятися в однаковій мірі у всіх учнів. Навпаки, за певними показниками музичні здібності у різних школярів відрізняються. Час прояву музичних здібностей буває різним. В одних дітей вони розвиваються в перші роки життя, в інших значно пізніше – в початковій або й навіть в середній школі.

Інтенсивність розвитку таких здібностей має різний характер. Вони інколи проявляються досить швидко, так що може виникнути ілюзія щодо їх вродженості, або повільно, під час цілеспрямованого педагогічного керівництва. При однаковому змісті і об'ємі музичної діяльності ступінь інтенсивності розвитку музичних здібностей у школярів буває різна [31, с. 24].

С. Славіна переконана, що музикальність властива всім школярам, але з різними ступенями вираженості. Музичні здібності існують у більшості учнів, але проявляються по-різному. Вона вважає, що повністю музичних учнів так само мало, як і цілком не музичних [40, с. 45].

Багатолітній музичний досвід у вихованні музичного сприйняття підтверджує, що індивідуальні відмінності є одним з ознак типового: зустріти учня, який володіє всіма попередньо переліченими здібностями досить важко.

В. Остроменський запропонував своє бачення причин відмінностей в характері музикальності у більшості школярів. Причин багато, але серед них можна виділити основні:

- відмінність в музичних задатках – специфічних особливостях структури слухових центрів мозку, що обумовлює характер розвитку не лише музично-слухових, але й музично-естетичних здібностей;
- відмінність в таких психічних властивостях особистості, як темперамент і характер;

– належність кожного учня до відповідної соціально-суспільної групи населення – мікросередовища, що визначається місцем проживання;

– професія батьків, яка впливає на ставлення до музики і відповідно на характер формування музичних здібностей;

– особистий досвід учнів, їх індивідуальна, зафіксована в пам'яті історія, багато в чому позначається на індивідуальних якостях людини, його музичних прагненнях (адже навіть здавалось би нерозвинутий в музичному відношенні учень приходить до школи з відповідною типовою в чомусь самобутньою музичною біографією);

– характер попереднього музичного виховання, якому безперечно піддається кожна дитина, як в найбільш сприятливих, так і в несприятливих відповідно до цього умовах [31, с. 25].

Зважаючи на вище зазначене вчитель мистецтва повинен враховувати індивідуальні відмінності кожного здобувача освіти, враховувати їх під час підготовки до уроків та їх проведення. Розуміємо, що в школярів музикальність перебуває в постійному розвитку, тому педагог має планувати диференційований підхід у викладанні предмета «Мистецтво».

На думку Г. Тарасова система об'єктивних і суб'єктивних причин обумовлює розвиток кожного індивіда. Розвиток школяра за своєю суттю є нестабільний, але поступовий. З цієї причини на етапах музичного розвитку можуть виступати різні ознаки музикальності. Ознаки, перебуваючи у взаємозв'язку, зазнають суттєвих змін і служать підґрунтям для повнішого їх розвитку. Закономірність розвитку – процес формування більш складніших ознак базується на якісних змінах попередніх ознак [46, с. 71].

В. Остроменський продовжує, що в розвитку музикальності, не дивлячись на уявне різноманіття, існує певна спільність і послідовність. Загалом можна відзначити, що в процесі розвитку музикальності людина проходить шлях від зародкової наявності основних музичних здібностей до їх більшої диференціації і відмінності за ступенем розвитку окремих здібностей. Ця тенденція до непропорційності, односторонності розвитку

окремих музикальних здібностей має свої межі. На більш високих етапах музичного розвитку проявляється нова протилежна тенденція стирання відмінностей на ступені розвитку окремих здібностей.

Виділяючи найбільш типові відмінності в структурі музикальності школярів, треба пам'ятати про взаємозалежність між якісною своєрідністю в розвитку музично-слухових і музично-естетичних здібностей, які в більшій мірі взаємновизначають і взаємнообумовлюють один одного. Крім цього, при близьких структурних взаємовідношеннях безпосередньо музичних здібностей можлива більш індивідуалізована відмінність в структурі спільних музично-естетичних здібностей, певна перевага емоційного або інтелектуального напрямку. Розмежування типових індивідуальних відмінностей будується за принципом «групової позитивної диференціації», тобто виділення тої найбільш розвинутої музичної здібності або їх поєднання, які можуть стати висхідним моментом в музикальному розвитку учня [31, с. 26].

В. Остроменський стверджує, що музикальність розвивається в процесі музичної діяльності. Її вивчення можливе лише під час проведення музично-виховної роботи. На початковому етапі проводять спроби виявлення специфічних особливостей музикальності школярів – пошук хоча б самих елементарних проявів музичного слуху і взаємозв'язок з музично-естетичними здібностями. З цією метою пропонується використання наступні методи: розповсюдження і вивчення по даній темі спеціальних анкет; визначення спільної схильності учнів до музики під час бесід з ними; спостереження за учнями під час сприйняття музики; фронтальна колективна констатація музикальності школярів; виділення окремих учнів з найбільш типовими особливостями в структурі музикальності для систематичних спостережень [31, с. 27].

Міністерство освіти і науки України дозволило педагогам вносити зміни у навчальну програму, якщо це допоможе їм досягнути передбачених ним результатів. Відповідно, вчитель мистецтва може на свій розсуд

підібрати музичні твори, які вважає доцільними і сприятимуть розвитку музикальності.

Враховуючи наше бачення структури музикальності, вчитель має розглядати навчальний матеріал, який буде розвивати компоненти кожної з трьох сфер. Для розвитку сенсорної сфери важливо використовувати музичні твори із простим інтонуванням та ритмічним малюнком, яскравою динамікою та виразним тембром. Щодо розвитку емоційно-аксіологічної сфери слід добирати мистецький різнохарактерний матеріал, щоб викликати в молодших школярів бурхливі емоції та настрої. Розвиток останньої раціональної сфери потребує застосування такої музичної діяльності, яка під час уроку має впливати на всі її компоненти.

Висновок. Молодший шкільний вік є найважливішим періодом у фізичному, психічному, морально-соціальному становленні індивіда. В цьому віці доформовуються психічні пізнавальні процеси, а саме сприймання, увага, мислення, уява, пам'ять, мовлення. У даний період дитина вчиться керувати своєю поведінкою (І. Бех, Л. Василенко, М. Заброцький, М. Савчин, В. Чумак).

У перший клас діти приходять зі своєю внутрішньою емоційною сферою, до якої належать здивування, переживання нового, радощі пізнання, задоволення. У незначній кількості дітей проглядається емоційна вразливість. Провідну роль у формуванні дитини як особистості відіграє емоційна сфера у початкових класах.

Формування музикальності полягає в пробудженні потягу до музики, позитивної емоційної реакції щодо неї. Потреба дитини в музиці органічно поєднується з емоційним відгуком на її зміст. У молодших школярів музикальність перебуває в постійному розвитку (В. Остроменський, Е.Печерська, О. Ростовський, О.Рудницька та ін.). Інтерес до музики поглиблюються завдяки розвитку музикальності, в тому числі й музичних здібностей. В систематичній музичній діяльності удосконалюються музикальні здібності, розширюються можливості музичного сприйняття,

збагачується емоційні реакції. Музикальність дитини різна на кожному етапі її розвитку і має свої специфічні особливості. Тому процесу її активізації потрібно приділяти постійну педагогічну увагу.

1.3. Педагогічні умови, санітарно-гігієнічні вимоги застосування інформаційних технологій в початковій школі.

Високий рівень розвитку інформаційних технологій (ІТ) та Інтернет технологій зумовили їхнє використання в навчальному процесі. Впровадження відповідних засобів навчання вимагає від вчителів організації навчального процесу, в якому учні виступають не пасивними споживачами інформації, а її активними користувачами. Важливу роль в організації навчальної діяльності здобувачів освіти відіграють ІТ, у тому числі й Інтернет-технології та засоби їх здійснення, адже однією з основних потреб сучасного суспільства є вміння знаходити потрібну інформацію та застосовувати її.

Даною проблемою цікавились та вивчали такі науковці та педагоги як І. Белавіна, Л. Босова, І. Ветрова, М. Данильчик, Н. Іванова, О. Іменнова, О. Кивлюк, Н. Кунашенко, Г. Лаврентьєва, Т. Накалюжна, В. Прийменко, О. Співаковський, А. Стеценко, Т. Турчин.

Інформаційні технології - сукупність методів, виробничих процесів і програмно-технічних засобів, інтегрованих з метою збирання, опрацювання, зберігання, розповсюдження, показу і використання інформації в інтересах її користувачів [10].

Кунашенко Н. Г. вважає, що інформаційні технології – «технології організації навчального процесу з використанням новітніх електронних засобів навчання, зокрема комп'ютерів, що спрямовані на заохочення та мотивацію учнів до навчання, отримання необхідних знань і подальшої освіти та самоосвіти» [19].

О. Іменнова у своїй праці «Використання інформаційно-комп'ютерних технологій у школі» стверджує, що активна робота з комп'ютером формує в учнів більш високий рівень самоосвітніх навичок і вмінь – аналізу та структурування інформації [14].

Слід додати, що Т. І. Накалюжна пропонує таку класифікацію ІТ за методичним призначенням: навчальні - повідомляють знання, формують уміння, навички навчальної або практичної діяльності; тренажери - призначені для відпрацювання умінь і закріплення навичок; інформаційно-пошукові - знаходять інформацію та її систематизують; демонстраційні - візуалізують об'єкти, явища, процеси з метою їх дослідження та вивчення; імітаційні - подають відповідний аспект реальності для вивчення його характеристик; лабораторні - дозволяють проводити віддалені експерименти; моделюючі - дозволяють моделювати об'єкти, явища, процеси з метою їх дослідження та вивчення; розрахункові - автоматизують різноманітні розрахунки та інші операції; навчально-ігрові - створення навчальних ситуацій в ігровій формі [28]. Вчителю музичного мистецтва в першу чергу необхідно застосовувати навчальні, тренажери, інформаційно-пошукові, демонстраційні та навчально-ігрові засоби ІТ.

Педагогу для проведення уроку потрібно такі технічні засоби інформаційних технологій як комп'ютер, телевізор, екран або інтерактивна дошка, проектор, мережа Інтернет, спеціалізовані меблі та за потреби пристрої введення інформації.

Розглянемо комп'ютер, який може використовуватися на всіх етапах освітнього процесу, тобто при поясненні нового матеріалу, закріпленні, повторенні, контролі. Він являє собою джерело навчальної інформації, наочний посібник, тренажер, засіб діагностики і контролю, а також засіб підготовки текстів, пісень, нот, їх зберігання; графічний редактор; засіб підготовки виступів [30]. Вчитель мистецтва за його допомогою знаходить та використовує методичну літературу, посібниками для вчителя та фрагменти концертів, симфоній, сюїт, опер, балетів, мюзиклів композиторів та демонструє їх на уроці.

Наступним технічним засобом є телевізор, який під'єднаний до комп'ютера. Завдяки йому вчитель демонструє весь музичний матеріал із

звуковим супроводом для аудиторії. В багатьох випадках можна використовувати проектор з екраном або інтерактивною дошкою.

Ще одним засобом є спеціалізовані меблі, які потрібні для зручності та безпечного користування комп'ютером: комп'ютерний стіл та крісло. Педагог для того, щоб передати потрібні дані на комп'ютер може скористатись переносними пристроями введення інформації.

Важливо пам'ятати вчителю, що він є основним модератором на уроці. Йому необхідно оптимально застосовувати технології, не перенасичувати ними навчальний процес та постійно підтримувати особисте спілкування з учнями.

З досвіду професійної та наукової діяльності Н. Г. Кунашенко вважає, що за допомогою ІТ на уроках реалізуються такі головні дидактичні функції як пізнавальна, розвивальна, дослідницька і комунікативна [19].

Підставляючи ці функції до предмету «Мистецтво» можна з'ясувати, що пізнавальна передбачає знаходження на уроках потрібної інформації через використання комп'ютера та Інтернету. Наприклад, цікаві й кумедні факти з життя композиторів, історичні довідки, їх портрети тощо. Другою функцією є розвивальна, яка передбачає роботу з різними музичними комп'ютерними програмами та розвиває такі пізнавальні процеси як пам'ять, сприймання, уяву, логічне мислення та творчі здібності учнів. Наступною є дослідницька, яка дає можливість на уроках брати участь у різних видах творчих робіт, Інтернет-конкурсах, створення власних творчих проєктів. Останньою є комунікативна, що забезпечує обмін інформацією між учнями та передбачає їх згуртованість і віртуальну єдність, можливість увійти на сайти популярних сучасних митців та залишити відгук або поставити оцінку.

Ще Н. Г. Кунашенко стверджує, що систематичне використання комп'ютера на уроці сприяє: підвищенню якісного рівня використання наочності на уроці; зростанню продуктивності уроку; реалізації міжпредметних зв'язків; організації проєктної діяльності учнів; покращенню

взаємин «учень-учитель»; сприйманню комп'ютера як універсального інструменту для роботи в багатьох галузях людської діяльності [19].

Слід додати, що А. А. Стеценко пропонує технічні та дидактичні переваги використання ІТ. До технічних переваг відносять швидкість, маневреність, оперативність, можливість перегляду і прослуховування фрагментів та інших мультимедійних функцій. До дидактичних переваг відносять створення ефекту присутності («Я це бачив!»), відчуття автентичності, реальності подій, інтерес, бажання дізнатися і побачити більше [45].

Учні в процесі навчання швидко опановують елементи комп'ютерної грамотності. Одним із завдань застосування сучасних інформаційних технологій є сприяння більш активному і свідомому засвоєнню ними навчального матеріалу з музичного мистецтва. Цьому сприяють ігрові комп'ютерні програми. Використання ІКТ розвиває здобувачів освіти та формує у них інформаційну культуру. Вчитель має можливість втілювати в професійну діяльність свої ідеї та бути ініціативним.

Предмет «Мистецтво» потребує від учнів обов'язкового емоційного сприймання матеріалу. Відповідно вчитель створює такі умови для цього як правильну емоційну атмосферу й використання цікавих інтелектуальних музичних завдань.

Одним із видів інформаційних технологій є програмно-педагогічні засоби. Вони впливають одночасно на органи чуття, тому в учнів підсилюється емоційне сприймання матеріалу. Вчитель формує у них естетично-гармонійного світосприймання.

За Т. Турчин можна побачити, що ІТ на уроках музичного мистецтва вирішує такі завдання як:

- всебічний розвиток природних творчих здібностей учнів, тобто розвиток фантазії і художньої уяви;
- асоціативне сприйняття і мислення на основі художнього і музичного матеріалів;

- розуміння поняття ритму в природі й мистецтві;
- відчуття простору, форми, контрасту, динаміки, кольорової палітри [49, с. 40].

Вище зазначені завдання є досить актуальними на даний час і найкраще вирішують основні проблеми мистецького розвитку здобувача освіти.

Слушною вважаю думку Н. В. Іванової, яка переконує, що використання інформаційних технологій дозволяє залучити учнів до різних видів діяльності, а саме: пошукової роботи під час вивчення народної творчості, української музичної культури, творчості композиторів світу; створення творчих робіт; оформлення результатів своїх досліджень у вигляді проектів за певними темами [13].

Застосування ІТ в освітньому процесі дає можливість вчителю навчити учнів швидко та ефективно здобувати інформацію, застосовувати її для створення творчих музичних або мистецьких проектів, вміти аналізувати та синтезувати, сформувати навички, які знадобляться їм у житті – це є основним завданням учителя. Впровадження їх на уроках створює сприятливі умови для формування в здобувача освіти здатності сприймати предмети та явища емоційно, різнобічно та системно, допомагає поглиблено усвідомити та засвоювати ними поданий матеріал.

Інформаційні технології стають все більш перспективними для покращення творчої діяльності. Здобувач освіти як об'єкт навчання, при цьому переходить в активного суб'єкта, що вміє знайти потрібно способи дій та отримати необхідну інформацію [16, с. 35].

Пізнавальна активність школярів підвищується при застосуванні в навчальному процесі елементів гри.

І. Белавіна підкреслює, що в початковій школі поширений підхід із застосуванням ігор у навчальній діяльності, що відображено у більшості програм освітнього характеру. Ігровий спосіб навчання спонукає зацікавленість в учнів, зменшує психологічне навантаження. Комп'ютер, з

одного боку, є засобом розвитку пізнавальної активності, цікавості, допитливості, вдоволення своїм здобутком, а з іншого, - робота на ньому опираються на певний рівень знань та пізнавальний інтерес [2, с. 94]. Краще запам'ятовування музичного матеріалу буде в тому випадку, коли він є доступним, чітко структурованим та відповідає віковим особливостям учнів. Комп'ютерні ігри мають значний дидактичний потенціал та спричиняють позитивний розвиток музичних здібностей молодших школярів.

О. Кивлюк вважає, що в порівнянні з аудіо- та відеозасобами мультимедійні програми мають для учнів певні переваги: самостійне опрацювання і засвоєння мистецького матеріалу. Їх використання можливе для індивідів з різними інтелектуальними, психолого-фізіологічними можливостями [15, с. 70-72].

Важливо добирати програмне забезпечення з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей учнів. При цьому потрібно враховувати, що комп'ютерні програми мають бути цікавими, змістовними та сприяти позитивній реакції на мистецькі твори; активізувати сенсорну, емоційно-аксіологічну та раціональну сфери; стимулювати самостійне вивчення мистецького матеріалу; розвивати музикальність.

Ключовим у комп'ютерних іграх для молодших школярів є їх змістовність. Обов'язково вони мають нести розвиваючий характер, не допускається монотонність, одноманітність й аморальні аспекти. Неналежно підібрані ігри можуть спричинити негативний ефект, що в свою чергу спричинить не контрольоване занурення у віртуальне інтернетсередовище.

Комп'ютерна залежність як негативне явище поширилась з приходом масової комп'ютеризації та негативно впливає на психологічне здоров'я молодших школярів і їхні взаємозв'язки в соціумі. В сучасній психології ця шкідлива звичка розглядається як один із видів емоційної «наркоманії». Дана залежність спричинена слабкодухістю, людиною починає керувати комп'ютерний пристрій. Відповідно школярі неспроможні керувати часом

проведеним за комп'ютером, для його психіки важливіший процес віртуального спілкування ніж реального.

На думку В. Прийменко основними початковими ознаками комп'ютерної залежності є:

- надання переваги віртуальному життю, а не соціальному середовищу;
- харчування в процесі комп'ютерної гри;
- довготермінове захоплення комп'ютером, в тому числі і в пізній час;
- «відсутність» часу на спілкування з однокласниками, друзями, рідними, на виконання домашнього завдання та дозвілля, відпочинок;
- відсутність потягу до інших забав, окрім комп'ютерних;
- пригнічений стан через поломку комп'ютера;
- тривалі перевтілення в уявних віртуальних героїв;
- конфлікти з родинному колі, протести на заборони дорослих за просиджування біля комп'ютера;
- прогулювання уроків, шкільних та позашкільних заходів [33, с. 13].

В. Прийменко запропонувала такі психолого-педагогічні рекомендації з метою недопущення комп'ютерної залежності: навчання дітей сприймати комп'ютерний пристрій як засіб для здобуття інтелектуальної інформації, а не для емоційного задоволення; складання правил поведінки дитини за комп'ютером спільно з дорослими; схвальне ставлення до ефективної роботи з комп'ютером та дотримання взаємообумовлених обмежень; спільне аналізування порушень правил та взаємоузгоджений вихід із ситуацій (можливість покарання); не допускати використання комп'ютера під час тривалого перебування вдома (хворобливого стану); не можливість перегляду комп'ютера у пізній час доби; мотиваційна заборона трапези під час роботи за комп'ютером. Цілеспрямоване спілкування, підтримка,

взаємодія з дорослими допоможе дитині пережити негативні емоції та стабілізувати її психологічний стан [33, с. 14-15].

Обдумане використання комп'ютера, опрацювання позитивної інформації мають очікувальний результат: збагачується уява, покращується мотивація, пізнавальні процеси, кмітливність. В школярів, які багато отримують інформації за допомогою ІТ проявляються швидкоплинні різносторонні інтереси. Таким учням властива мотивація досягнень за окремими напрямками, але вони менш схильні до читання та різних видів творчої діяльності [7, с. 22-25].

Л. Босова стверджує, що психологічно-педагогічні аспекти освітньої діяльності, внаслідок зростаючого охоплення інформаційними технологіями навчального процесу, трансформувались. Розглянемо суттєві впливи інформатизації на аспекти навчання в початкових класах.

- Мотивація навчальної діяльності учнів на уроці. Комп'ютер впливає на мотивацію школяра, при розв'язанні завдання вивчаючого матеріалу він має можливість завершити вирішення самостійно, при цьому йому надається підтримка, роз'яснення та впевненість не отримати негативну оцінку. Це формує позитивне ставлення до навчальної діяльності. Зацікавленість у використанні комп'ютерного пристрою не повинна виходити на межі початкової діяльності, тобто змінити навчальні цілі.

- Активізація навчальної діяльності з врахуванням індивідуальних особливостей. Інформаційні технології сприяють диференціації та індивідуалізації освітнього процесу, який виражається в самостійному виборі учнем режиму виконання завдання. В загальноосвітній школі в кожному класі здобувають освіту діти з різними рівнями розвитку. Вчитель це має враховувати і знаходити до кожного учня підхід так, щоб між собою учні не відчували різниці і не утворювались сутички щодо їхніх інтелектуальних здібностей. Робота учня за комп'ютером налаштовує на впевненість у своїх здібностях, через відсутність впливу однокласників, завдання виконується поступово, в міру можливостей дитини.

- Розширення подання інформації для музичної діяльності. ІТ дають можливість на уроках мистецтва розширеного, об'ємного подання музичного матеріалу з використанням мультимедійних засобів [4, с. 86]. Вони значно покращують умови перегляду, обговорення та аналізу фрагментів балету, опери, концерту тощо, запам'ятовуванню нотної грамоти, теоретичного мистецького матеріалу, розвитку метро-ритмічного, ладо-гармонічного чуттів в різних цікавих ігрових формах. Все це активізує сенсорну сферу школярів і забезпечує більшу засвоюваність ґрунтовних знань, які з часом при систематичному застосуванні переходять в уміння та навички.

- Зміни форм і методів навчальної діяльності. Програмне забезпечення спрямоване на підтримку викладання предмета, дозволяє музичній діяльності розширити інформаційну складову на основі ІТ, різноманітного застосування медіатехнологій. Зі зміною форм і методів навчальної діяльності удосконалився освітній процес, зросла можливість ефективнішого індивідуального підходу до молодшого школяра, згуртованішого навчання груп учнів чи цілісного колективу.

- Контроль за навчальною діяльністю. Комп'ютер дозволяє учням розв'язувати кросворди, виконувати ігри на відповідність чи сумісництво, тестові завдання тощо для планової перевірки знань. За допомогою комп'ютерної техніки всі учасники можуть розраховувати на об'єктивність оцінки через відсутність суб'єктивного підходу, при додатковому часі учень може скорегувати неправильну відповідь або при необхідності звернутись за допомогою до педагога. Л. Босова вважає, що інформаційні технології спричинили якісну зміну контролю за діяльністю учнів та підвищили гнучкість управління навчальним процесом [4, с. 87].

Г. Лаврентьева систематизує адаптацію здобувачів освіти до навчання з використанням ІТ за трьома рівнями:

- на першому рівні надається можливість самостійно обирати учневі індивідуальний темп опрацювання матеріалу;

- на другому рівні педагог діагностує стан кожного учня на підставі отриманих результатів, коректує для кожного зміст та методи навчання;

- на третьому рівні вчитель, знаючи можливості користувачів, впроваджує декілька варіантів застосування ІТ для значної кількості учнів [20, с. 6].

Педагог, дотримуючись трансформованих принципів, форм і методів викладання предмета «Мистецтво», опираючись на засоби інформаційних технологій та контролюючи взаємодію учня з комп'ютером, може розраховувати на отримання бажаних результатів. На уроці комп'ютер не замінить вчителя, може бути тільки його помічником. Надмірне застосування ІТ може призвести до підміни розвивального навчання до ілюстративних методів.

Науковці О. Співаковський, Л. Петухова, В. Коткова написали навчально-методичний посібник «Інформаційно-комунікативні технології в початковій школі», в якому наведено методичні рекомендації, дотримання яких забезпечить належний рівень проведення уроків і з застосуванням ІТ.

Основні методичні рекомендації для дітей молодшого шкільного віку:

- викладання в першому класі найкраще проводити з використанням інтерактивної дошки;

- на уроках з учнями других - четвертих класів можна застосовувати комп'ютери, розділивши клас на підгрупи;

- слідкувати за учнями, щоб робота за комп'ютером була направлена на опановування знань, а не для забав;

- не допускається безконтрольне перебування в мережі Інтернет учням початкових класів;

- постійно контролювати дотримання учнями санітарно-гігієнічних вимог при використанні комп'ютерів [43, с. 72].

Важливим завданням сьогодення є безпечне використання комп'ютерів людьми, зокрема, молодим підростаючим поколінням.

Використання ІТ, особливо комп'ютерів, загрожує негативними наслідками. Навколо користувача змінюється мікроклімат, що характеризується такими факторами як хімічний склад повітря, температура, шум, електромагнітне поле.

На думку М. Степанової під час сприйняття матеріалу з екрану монітора комп'ютера в учнів значно підвищується зорова, розумова та статична напруга. Особливо зростає зорове навантаження. Нерухома статична поза спричиняє втому спини, рук, що з часом може проявитися захворюванням опоно-рухового апарату. Як результат, в учнів погіршується загальний стан здоров'я. проявляються головні болі, знижується працездатність. У дитини 6-річного віку не завершується формування зорових аналізаторів, тому використання комп'ютера дітьми такого віку має значне обмеження в часі. Основні фактори, які необхідно враховувати для визначення часу роботи з комп'ютером: стан зору дитини, її вік, інтенсивність роботи перед монітором, організація робочого місця. Погіршення зору. внаслідок його перевантаження роботою з монітором називається «комп'ютерний зоровий синдром», тобто втрата чіткості зображення, відчуття пекучості і болі в очах [44, с.4].

Щоб запобігти розвитку «комп'ютерного зорового синдрому» необхідно дотримуватися норм гігієни праці, сидіти перед монітором на природній відстані, а також з боку дорослих повинен бути постійний контроль за часом, який дитина витрачає, сидячи перед комп'ютером. З боку вчителя стоїть завдання під час роботи з таким пристроєм дотримання чітких правил безпеки, що дасть можливість мінімалізувати негативний їх вплив на здоров'я дітей.

В. Ковально стверджує, що впровадження ІТ в навчальний процес допустиме тільки з дотриманням гігієнічних норм до робочого місця з комп'ютером, до класного приміщення, до організації режиму занять [18,с.118].

М. Васильчук у своєму «Збірнику нормативних документів з безпеки життєдіяльності» підкреслює, що вимоги щодо облаштування кабінетів з комп'ютерною технікою та режим проведення занять в таких кабінетах встановлені у Державних санітарних правилах і нормах (ДСан ПіН 5.5.6.009-98) [5, с. 347-349].

Робоче місце школяра облаштовується із дотриманням таких вимог: стіл з комп'ютером повинен мати добре освітлення, на екрані монітора не допускаються відблиски, стілець для учня – тільки зі спинкою. Учень розміщується на стільці з легким нахилом вперед, відстань від голови до екрана монітора в межах 60-70 см, при цьому відстань від корпусу учня до стола – не менше 5 см. А ноги утримуються зігнутими в колінних суглобах під прямим кутом і витягнуті під столом або утримуються на підставці. Руки на столі розміщені вільно, без напруги. Це основні рекомендації, яких необхідно дотримуватися для збереження здоров'я учня.

О. Співаковський уклав гігієнічні вимоги до оформлення та розміщення технічних складових комп'ютеризованого робочого місця, які наведено в таблиці 1.1 [43, с. 59].

Таблиця 1.1.

Гігієнічні вимоги до оформлення та розміщення технічних складових комп'ютеризованого робочого місця

Екран монітора	Клавіатура	Оформлення зображення на екрані
Відстань 0,6-0,7 м від учня	Клавіші світло-сірого кольору з матовою поверхнею	Розмір символів по висоті не менше 3,1-3,8 мм
Нижче рівня очей на 5-10°	Опір клавіш 0,25-0,5 Н В	Відстань між рядками не менше 1,55-1,9 мм
Антивідблискове покриття	Нахил клавіатури 12-15°	Контраст між яскравістю символів і фону не нижче 80%
Рентгенівське випромінювання не більше 0,8 мкР/год.		Зображення стабільно, без мерехтінь і відблисків

Ультрафіолетове випромінювання в діапазоні 200-315 нм - не більше 10 Вт/м ² , в діапазоні 315-400 нм і у видимому діапазоні випромінювання 400-700 нм – 0,1 Вт/м ³		Оптимальне поєднання кольору: темно-зелений фон і білі знаки. Не більше 7 кольорів одночасно
--	--	--

Робота учнів з комп'ютером викликає емоційне захоплення, при цьому первинні ознаки втоми не відчуються. Надалі накопичена втома проявляється у вигляді ослаблених фізичній і психічній реакціях, невротичних розладів і навіть стресу.

М. Степанова вважає, що педагог повинен диференціювати навантаження для учнів, не допускати ознак втоми під час проведення занять. Ознаки втоми учнів під час роботи за комп'ютером: відсутність уваги, підпирання руками голови чи її закидання назад або набік, розслаблена поза на стільці з опорою на спинку. Вчитель має проявляти особливу увагу до учнів, в яких є порушення зору, невротичні розлади [44, с. 5].

Методичними рекомендаціями МОН України передбачена гранична тривалість безперервної праці школярів за екраном монітора: в учнів 6-річного віку (1 клас) допускається робота до 10 хв., 7-9 річних (2-4 класи) – до 15 хв. [23].

О. Співаковський додає, що окрім обмеження часу роботи за комп'ютером необхідно дотримуватись ще інших критеріїв раціональної організації уроку, які наведені в таблиці 1.2 [43,с. 61].

Таблиця 1.2.

Гігієнічні критерії раціональної організації уроку

Гігієнічні показники, що характеризують урок	Рівні гігієнічної раціональності уроку		
	раціональний	недостатньо раціональний	нераціональний

Середня тривалість різних видів навчальної діяльності	не більше 10 хв.	11-15 хв.	більше 15 хв.
Частота чергування різних видів навчальної діяльності	зміна не пізніше ніж через 7-10 хв.	зміна через 11-15 хв.	зміна через 15-20 хв.
Кількість використовуваних методів викладання	не менше 3	2	1
Чергування методів і прийомів викладання	не рідше ніж через 10-15 хв.	через 15-20 хв.	не чергуються
Наявність емоційних розрядок (кількість)	2-3	1	немає
Місце і тривалість застосування технічних засобів	відповідно гігієнічних норм	з частковим дотриманням гігієнічних норм	у довільній формі
Чергування пози учнів	Поза чергується відповідно до виду роботи, вчитель контролює позу учнів	є випадки невідповідно сті пози виду роботи, вчитель іноді контролює позу учнів	часті невідповідності пози виду роботи, поза не контролюється вчителем

Слід пам'ятати, що під час роботи з комп'ютером треба періодично проводити гімнастичні вправи. Є групи вправ, що проводяться перед роботою з комп'ютером, під час роботи і після.

Тепер можна встановити в комп'ютер програми, які дбають за здоров'я людини.

О. Співаковський підібрав програми для профілактики стомленості та відновлення працездатності здобувачів освіти.

Програма Eyes Guard забезпечить роботу на комп'ютері в межах 20 хв. з перервами по 5 хв. Звичайно, за 1 хв. до блокування роботи на екрані з'являється попередження, яке дублюється за 10 с. до перерви. Час у 5 хв. є достатнім для активного відпочинку та відновлення фізичного стану особи. Встановлена програма Eyes Guard не порушує технічного стану комп'ютера та не впливає на роботу встановлених на ньому програм.

Програма Break Time відслідковує втомлюваність людини під час роботи за комп'ютером. Програма контролює рівень активності по клавіатурі та миші. Стан продуктивності користувача комп'ютера переноситься на клавіатуру і мишу. Сповільнені рухи на клавіатурі і миші сприймається програмою як втома людини, внаслідок чого програма блокує роботу комп'ютера.

Є цікавою програма Eyes Keeper. Це своєрідний тренажер для очей. Вона показує візуально вправи для очей, при виконанні яких розслаблюються зорові аналізатори, м'язи опорно-рухового апарату і рук [43, с. 63].

Слід додати, що доцільно на екранах моніторів розміщувати заспокійливі заставки з зображеннями живої природи крупного плану та її звуків (наприклад, спів пташок, хлюпотіння води).

В. Ковалько пропонує орієнтовні правила поведінки молодших школярів в класі при застосуванні ІТ. Наведемо їх: учні заходять у клас лише з дозволу вчителя, кожний учень займає місце визначене педагогом, одяг дітей має бути охайним, лише вчитель вмикає і вимикає комп'ютерні пристрої, не допускається самовільне використання комп'ютерної техніки, підключення цифрових носіїв інформації [18, с. 178].

Підсумок. На даний час організація освітнього процесу у школі без інформаційних технологій неможлива. Це переконливо доводять науковці І. Белавіна, Л. Босова, Н. Іванова, В. Коткова, Г. Лаврентьєва, Т. Накалюжна, Л. Петухова, В. Прийменко, О. Співаковський, А. Стеценко, Т. Турчин.

Комп'ютер використовується на всіх етапах процесу навчання: при поясненні нового матеріалу, закріпленні, повторенні, контролі. У вчителя під

час проведення уроку комп'ютер може бути тільки помічником, а не самоціллю. Доведено: помірковане, доцільне використання комп'ютера на уроці мистецтва покращує в учнів мотивацію, пізнавальні процеси, допитливість, збагачує уяву, емоційний розвиток. Комп'ютерні ігри мають значний дидактичний потенціал та активізують музичний розвиток учнів молодшого шкільного віку.

Надлишкова інформація з комп'ютера може мати негативні наслідки: сповільнення розвиваючого навчання, спричинення інформаційної залежності від пристрою, який поглинає час дитини. Вчитель повинен диференціювати навантаження для учнів, не допускати ознак втоми під час проведення занять та забезпечити дотримання санітарно-гігієнічних норм роботи з комп'ютерною технікою.

Позитивні аспекти інформаційних технологій полягають в наочності, зменшенні часу на розкриття навчального матеріалу, стимулюванні пізнавальної діяльності учнів, більш повному відображенні змісту теми, що вивчається. У результаті використання ІТ на уроках у школярів покращується якість засвоєння вивченого матеріалу, а вчителі мистецтва мають можливість набагато ефективніше реалізовувати мету освітнього процесу.

РОЗДІЛ 2.

ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З РОЗВИТКУ МУЗИКАЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

2.1. Діагностика стану розвитку музикальності учнів

Музика охоплює життя кожної людини з народження, а особливо зараз, в період прогресивного, стрімкого, швидкоплинного часу. Її пізнання у дітей розпочинається під час освітнього процесу.

Мистецька діяльність у стінах школи спрямована на формування естетичних переживань, почуттів у серцях учнів, розвитку у них творчих здібностей, що складає фундаментальну основу уроків мистецтва. Серед надзвичайно великої кількості музичних творів учні мають навчитись розрізняти довготривалу, вічну, якісну музику від короткотривалої, знати жанри та види музичного мистецтва, щоб розуміти свої вподобання і з легкістю їх знаходити у великому потоці музичної інформації.

У сучасних школах широко застосовуються інформаційні технології у проведенні уроків відповідно до навчальних програм. Сьогодні ставить вимоги удосконалення навчального процесу з використанням ІТ, зокрема це стосується розробки нових методів розвитку музикальності у дітей молодшого шкільного віку.

Наше завдання напрацювати та розкрити можливості, які забезпечують ефективно та доступно навчання школярів на уроках музичного мистецтва. В даному випадку запропонуємо власну методику розвитку музикальності із новими комп'ютерними програмами та іграми, які допоможуть легко та просто розвинути всі складові музикальності.

Наше дослідження спрямоване на перевірку гіпотези, що ґрунтується на припущенні про те, що розвиток музикальності в молодших школярів буде більш ефективним при впровадженні інноваційних підходів на основі ІТ, оскільки останні забезпечують збагачення зорово-слухових реакцій,

активізацію пізнавальних процесів, підвищують позитивну мотивацію до музичної діяльності учнів початкових класів.

За результатами теоретичного аналізу, здійсненого у попередньому розділі, розуміємо музикальність як ступінь прояву музичної активності особистості, що поєднує музичний слух у його різновидах, ставлення до музичної діяльності і раціональність сприйняття. Музикальність є основою розвитку слухацької, творчої, виконавської музичної діяльності. Як мета шкільної музичної освіти, вона повинна перебувати у перманентному розвитку.

З метою підвищення результативності розвитку музикальності у дітей молодшого шкільного віку здійснюємо експериментальну роботу. Її завданнями є наступні.

1. На діагностувальному етапі.

- Розроблення методики діагностики стану розвитку музикальності молодших школярів відповідно структурі даної особистісної якості.

2. На констатувальному етапі.

- Розроблення критеріально-показникового апарату дослідження.
- Застосування діагностичної моделі.
- Узагальнення констатувальних результатів.

На формульовальному етапі експериментальної роботи.

- Розроблення та перевірка методики розвитку музикальності молодших школярів засобами ІТ.

До проведення констатувального етапу розпочинаємо розробку критеріїв розвиненості музикальності. Опираючись на сутність критеріїв підбираємо види діяльності в класі для проведення діагностики стану розвитку музикальності в учнів. Оцінювання за критеріями буде проводитись на уроках музичного мистецтва відповідно до показників розвиненості музикальності молодших школярів, за встановленими рівнями. Далі визначалась база експерименту з контрольною та експериментальною

групами (класами), проводилась діагностика музикальності, формувальний етап, опрацьовувались та підсумовувались результати цього дослідження.

Пропонуємо таку структура музикальності (див. рис. 2.1):

- сенсорна сфера (мелодичний та ладо-гармонічний слух; метро-ритмічний; тембровий та ін.);
- емоційно-аксіологічна сфера (емоційний відгук на музику; естетичність почуттів; музично-естетичні інтерес, переваги);
- раціональна сфера (сприймання; мислення; уява; пам'ять).

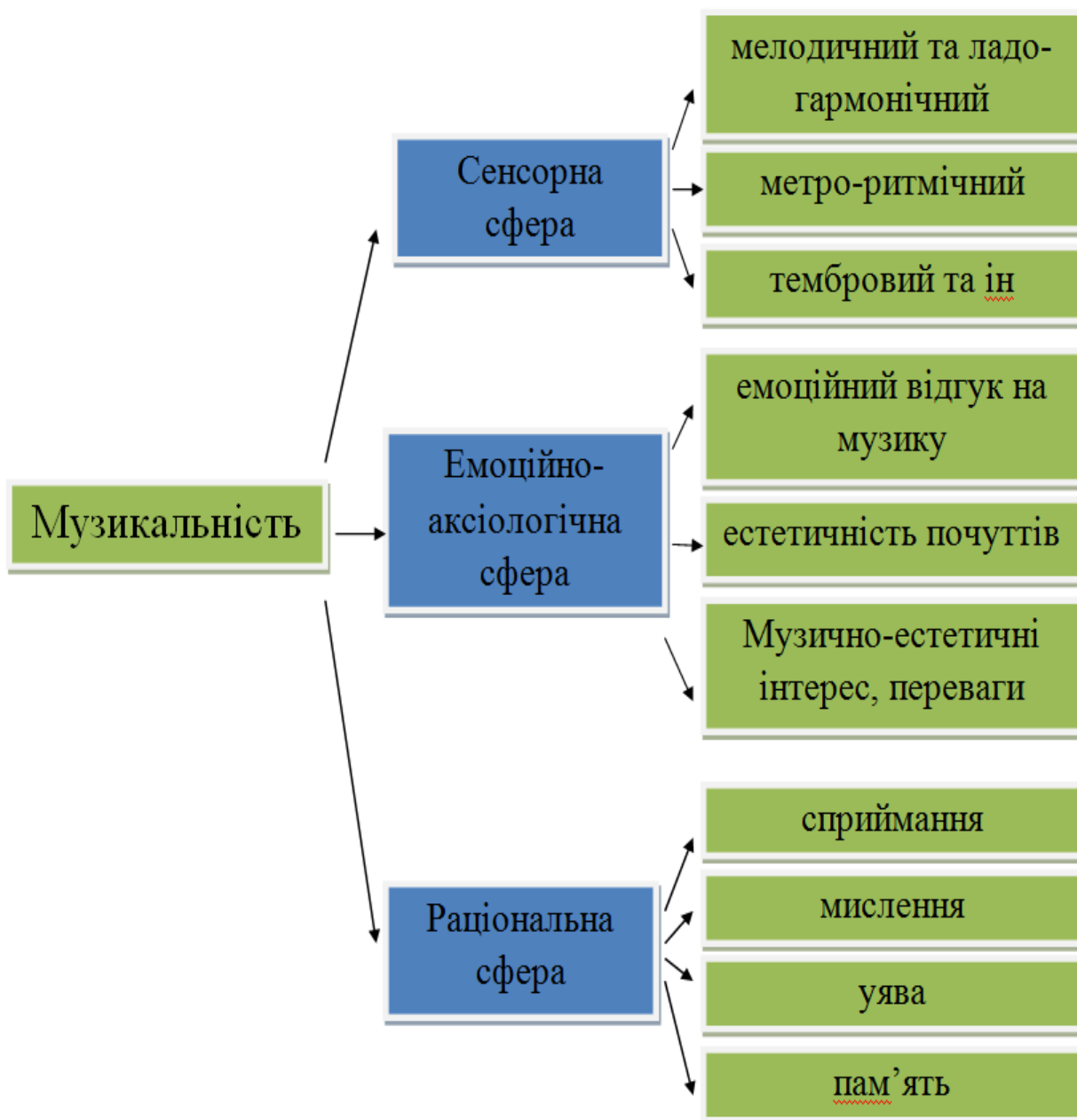

Рис. 2.1. Структура музикальності

Для проведення діагностики розвитку музикальності учнів молодшого шкільного віку розробляємо критерії за кожною сферою та охарактеризуємо їх.

Сенсорну сферу музикальності розглядаємо за трьома критеріями:

- розвиненість мелодичного та ладо-гармонічного слуху молодших школярів включає спроможність розрізняти на слух висоту звучання, мажорний та мінорний лад, напрям та особливості руху мелодії, відтворити мелодію голосом;

- розвиненість метро-ритмічного слуху охоплює здатність реагувати і обирати різні темпи, відтворювати метро-ритм музичного твору руками з підспівуванням;

- розвиненість тембрового слуху – це вміння розрізняти інструментальні й вокальні тембри.

Емоційно-аксіологічна сферу музикальності проаналізуємо за такими трьома критеріями:

- розвиненість емоційного відгуку, що проявляється емоційною реакцією при сприйнятті музичного твору, при створенні мелодії та ритму на елементарних музичних інструментах;

- розвиненість естетичних почуттів: відчуття краси, задоволення, насолоди в сприйманні гармонії звуків музичних інструментів і співу, їх відтворенні;

- розвиненість музично-естетичного інтересу, містить в собі відчуття зацікавленості, спрямованості на переживання музики під час різних видів музичної діяльності.

Раціональна сфера музикальності характеризує пізнавальні складові особистості, якими сукупно сприймаються предмети і явища дійсності. Цю сферу оцінюємо комплексно за пізнавальними психічними процесами: сприйняття, мислення, уява, пам'ять.

Зважаючи на особливості кожного критерію, пропонуємо для діагностики розвиненості музикальності окремі дидактичні ігри та завдання (див. табл.2.1).

Таблиця 2.1.

**Діагностика розвитку музикальності
в молодших школярів**

Критерії	Мета	Вид діяльності, Завдання
Компоненти сенсорної сфери		
Розвиненість мелодичного (звуківисотного) слуху (вміння розрізняти високі і низькі звуки)	Мета: виявляти вміння дітей розрізняти звуки по висоті.	<p>Дидактична гра «Впізнай мене»</p> <p>Матеріал: картки із зображенням тварин, кіт - кошеня, собака-цуценя і ін.</p> <p>Завдання для дитини:</p> <p>«У в будинку живуть різні домашні улюбленці. Послухай: так нявкає кіт (виповнюється звук мі1), а так - кошеня (виповнюється вищий звук мі2. Відгадай, хто співає? Скажи, коли нявкає кіт, а коли кошеня? »</p> <p>ноти мі1 - мі2 (кіт - кошеня), до1 – до2 (собака – цуценя) і т. д.</p> <p>Дитина за звуком визначає тварину, показує картку із її зображенням.</p>
Розвиненість ладо-гармонійного слуху	Мета: виявити ступінь розвитку ладо-гармонійного чуття.	<p>Дидактична гра «Музичний світлофор»</p> <p>Матеріал: картинки червоного та зеленого кольорів. Червоний колір означає веселий, бадьорий характер музичного твору, а зелений – спокійний, сумний.</p> <p>Завдання для дитини:</p> <p>«Кожен із вас має дві картки різних кольорів. Якщо ви чуєте бадьору музику, то піднімаєте червону картку, а якщо спокійну музику, то зелену.».</p> <p>Дітям програють п'єси, різні за характером.</p>

<p>Розвиненість метро - ритмічного слуху (вміння відтворювати найпростіші ритмічні малюнки плесканням і на інструментах)</p>	<p>Мета: виявляти рівень сформованості метро-ритмічних здібностей</p>	<p>Дидактична гра «Музичні фрукти» Матеріал: музичні інструменти (маракаси) Завдання для дитини: «Ви прослухаєте пісню і водночас на екрані ви побачите фрукти різних розмірів. Великі позначають четвертну ноту, а малі – восьму. Відповідно до ритмічного малюнку ви проплескуєте, а потім програєте на маракасах».</p>
<p>Розвиненість тембрового слуху (вміння розрізняти музичні інструменти за тембром)</p>	<p>Мета: виявляти рівень розвитку тембрового слуху, вміння визначати інструменти за тембром</p>	<p>Дидактична гра «Впізнай інструмент» Матеріал: музичні інструменти (маракаси, трикутник, дзвіночок, бубон, барабан, ложки) і їх зображення. Завдання для дитини: «Давай ми з тобою пограємо в музичні хованки. Зараз будемо виконувати пісеньки на різних прихованих музичних інструментах. Послухай і відгадай. Назви і покажи інструмент, який звучав».</p>
Компоненти емоційно-аксіологічної сфери		
<p>Розвиненість емоційного відгуку на музику</p>	<p>Мета: спостерігати за емоціями дітей під час прослуховування фрагментів п'єс.</p>	<p>Дидактична гра «Музичний настрій» Матеріал: картки із зображенням смайликів: веселий, сумний, здивований, розлючений. 5-6 різнохарактерних фрагментів музичних творів. Завдання для дитини: «Музичні смайлики - один з них веселий, другий – сумний, виконуватимуть музику. Спробуй визначити, який з них грає». Дітям програють фрагменти п'єс, різних за характером.</p>
<p>Розвиненість естетичності</p>	<p>Мета: спостерігати за</p>	<p>Дидактична гра «Дитяча опера» Матеріал: фрагменти музичних опер М.</p>

почуттів	проявом естетичних почуттів в учнів.	Лисенка: «Коза-дереза», «Пан Коцький», «Зима і весна». Завдання для дитини: «Перегляньте і прослухайте фрагмент опери «Коза-дереза» та скажіть які відчуття вона у вас викликала? Чому? і т. д.».
Розвиненість музично-естетичного інтересу	Мета: вияв уваги, зосередженості, зацікавленості у дітей під час музичної діяльності	Дидактична гра «Кого ти чуєш?» Матеріал: 4 картки із зображенням різної кількості квітів (1, 2, 6, 10). 5-6 фрагментів музичних творів у виконанні вокальних ансамблів та хорів, сольних виконавців. Завдання для дитини: « Під час прослуховування фрагменту музичного твору ви піднімаєте картку, яка, на вашу думку, підходить доданої пісні».
Раціональна сфера		
Сприйняття Мислення Уява Пам'ять	Мета: спостерігати за сприйняттям, уявленням творчої діяльності, виявити здатність запам'ятовувати, осмислювати.	Дидактична гра «Наш виступ» Матеріал: довільна пісня із збірки «Веснянка» В. Верховинця Завдання для дитини: «Для того, щоб створити невеликий наш виступ потрібно вивчити пісню "Ведмедик і лісові звірята". Ми зараз розучимо її і спробуємо інсценізувати».

Наводимо критерії та показники розвиненості музикальності за кожною сферою для з'ясування стану розвитку музикальності учнів молодшого шкільного віку на початковому і завершальному етапі нашої роботи (див. табл.2.2).

Таблиця 2.2.

Критерії та показники розвиненості музикальності молодших школярів

Критерії	Показники
Сенсорна сфера.	

Розвиненість мелодичного (звуквисотного) слуху	спроможність розрізняти на слух висоту звучання, мажорний та мінорний лад, напрям та особливості руху мелодії - вгору, вниз, хвилеподібно, на місці; можливість відтворити мелодію голосом - чисто про інтонувати
Розвиненість ладо-гармонійного слуху	спроможність реагувати, обирати різні темпи, відтворювати метро-ритм музичного твору руками з підспівуванням
Розвиненість тембрового слуху	спроможність розрізняти інструментальні й вокальні тембри
Емоційно-аксіологічна сфера	
Розвиненість емоційного відгуку на музику	природність емоційної реакції при сприйнятті музичного твору, при створенні мелодії та ритму на елементарних музичних інструментах
Розвиненість естетичності почуттів	відчуття краси, задоволення, насолоди в сприйманні гармонії звуків музичних інструментів і співу, їх відтворенні
Розвиненість музично-естетичного інтересу	відчуття зацікавленості, спрямованості на переживання музики під час різних видів музичної діяльності
Раціональна сфера	
Сприйняття Мислення Уява Пам'ять	пізнавальні складові особистості, якими сукупно сприймаються предмети і явища дійсності: - сприйняття - процес, під час якого відбувається відображення людиною предметів і явищ, в поєднанні їх якостей, властивостей при безпосередньому впливі на чуттєві органи; - мислення - процес обдумування, пізнання, з'ясування відображення дійсності в її суттєвих зв'язках; - уява – формування думкою уявлень (образів); - пам'ять – здатність запам'ятовувати, накопичувати набуті уявлення, знання, досвід та застосувати їх у повсякденному житті.

Критерії визначаються кількісними або якісними характеристиками, тобто рівнями, що є мірою сформованості за визначеним критерієм. Охарактеризуємо рівні розвиненості музикальності здобувачів освіти початкових класів.

Високий рівень розвитку музикальності властивий учням молодшого шкільного віку, в яких є внутрішня потреба щодо музичної самовираженості, в тому числі у них проявляється музична активність. Молодші школярі здатні відтворити метро-ритм музичного твору та розрізнити інструментальні й вокальні тембри, розпізнавати мажорний чи мінорний лади, консонансність та дисонансність співзвуч, напрям та особливості руху мелодії, повторити мелодію голосом. Учні також можуть пропонувати власні невеликі музичні твори або танцювальні композиції, які вирізняються своєю оригінальністю та неповторністю.

Середній рівень розвитку музикальності притаманний здобувачам освіти, які неспроможні до стійкого творчого сприйняття музичних творів, можуть проявити музичну активність, періодичний, поверхневий інтерес до окремих видів музичної діяльності. Учні спроможні відтворити прості метро-ритмічні комбінації, але, в більшості, відсутнє узгодження слуху і голосу, розуміються в тембрах, можуть розрізнити консонансність та дисонансність співзвуч. Їм властиве прагнення фантазувати та креативно мислити. Школярі уважні до вказівок вчителя та при виконанні допускають помилки.

Низький рівень розвитку музикальності характерний для учнів, у яких немає внутрішньої потреби до музичної активності та самореалізації. Через свою не зосередженість та не уважність не можуть за допомогою рухів правильно відтворити поданий метр, ритм. Вони не здатні інтонаційно та звуковисотно вірно заспівати почуту мелодію у прослуханому інструментальному чи вокальному творі, не розпізнають два основних лади у музиці та не завжди відрізняють консонансність та дисонансність співзвуч. Показують байдужість до різноманітних видів музичної діяльності.

Критерії за рівнями розвитку музикальності подано в таблиці (див. табл.2.3).

Таблиця 2.3.

Критерії за рівнями розвиненості музикальності в молодших школярів

Компоненти, критерії	Рівні розвиненості музикальності		
	Високий	Середній	Низький
Сенсорна сфера			
Розвиненість звуковисотного мелодичного слуху	Учень безпомилково відтворює музичні звуки, мелодію.	Учень не завжди точно відтворює окремі звуки, мелодію, допускаються незначні неточності, які виправляються при повторному інтонуванні.	В учня не точно відтворення звуків та мелодії. Можливі окремі вдалі спроби.
та ладо-гармонічного слуху	Учень чує співзвуччя звуків, може визначити кількість звуків. Розрізняє консонансність та дисонансність співзвуч, може голосом відтворити звуки співзвуччя.	Учень може розрізнити консонантне та дисонантне звучання, але не спроможний визначити кількість звуків, часто безпомилково відтворює звуки співзвуччя.	Учень не реагує на вертикаль, не відчуває та не розуміє співзвуч. Не може голосом відтворити звуки співзвуччя.
Розвиненість метро-ритмічного слуху	Учень вирізняє різні темпи, обирає темпи, здатний відтворити ритмічний малюнок мелодії, ритмізувати слова,	Учень частково спроможний точно відтворювати темп, метро-ритмічний малюнок,	Учень не може вирізнити темпи, в нього переважно відсутня метро-ритмічна слухова координація. Можливі окремі

	підспівувати.	ритмізувати окремі слова.	вдалі спроби.
Розвиненість тембрового слуху	Учень на високому рівні розрізняє тембри різних інструментів та голосів	Учень переважно спроможний розрізнити тембри інструментів, голосів.	Учень не розрізняє музичні інструменти та голоси за тембровим звучанням.
Емоційно-аксіологічна сфера			
Розвиненість емоційного відгуку на музику	Учень позитивно ставиться до музичної діяльності, проявляє відчуття радості, здивування, піднесення, спокою.	Учень переважно добре ставиться до окремих видів музичної діяльності, може проявляти відчуття радості, веселості, спокою.	Учень негативно ставиться до музичної діяльності. Можливі окремі вдалі спроби вияву емоцій.
Розвиненість естетичності почуттів	Учень переживає відчуття задоволення, насолоди, успіху від гармонії звуків при музичній діяльності. Застосовує набутий почуттєвий досвід в повсякденному житті.	Учень властиве відчуття задоволення, насолоди від деяких видів музичної діяльності. Можливе використання набутих відчуттів у повсякденному житті.	Учень не властиве відчуття задоволення, насолоди від музичної діяльності.
Розвиненість музично-естетичного інтересу	Учень проявляє інтерес до музичної діяльності, із задоволенням слухає музичні	Учень частково проявляє інтерес до різних видів музичної діяльності, із задоволенням	Учень не намагається проявляти інтерес до музичної діяльності.

	твори, співає у хорі.	слухає окремі музині твори.	
Раціональна сфера			
Сприйняття Мислення Уява Пам'ять	В учня багатство уяви під дією уважного сприйняття музики, добре осмислення та запам'ятовування музики.	В учня деякі прояви уяви під дією уважного сприйняття музики, часткове осмислення та запам'ятовування музичних творів.	Учень не намагається сприймати музичні твори на уроці.

Дослідження з перевірки рівня розвитку музикальності було проведено в учнів молодших класів Поторицької ЗШ І-ІІІ ст. Червоноградського району Львівської області.

Діагностуванням охоплено 25 учнів першого та другого класів. Контрольною групою (КГ) стали учні 1-го класу (10 учнів), експериментальною (ЕГ) – учні 2-го класу (15 учнів).

Реалізація діагностики здійснювалась протягом перших двох тижнів педагогічної практики в Поторицькій ЗШ І-ІІІ ст. (вересень 2021 н.р.). Метою діагностичного дослідження було визначення реального стану розвитку музикальності учнів 1-го і 2-го класів. Діагностичний етап підготовлено за програмою, яка враховувала загальноприйняті умови освітнього процесу, різнобічні види діяльності – сприймання, відтворення та виконання поставлених завдань. В експериментальній та контрольній групах учні мали відповідні завдання та однакову кількість.

Діагностику розвитку музикальності на уроках музичного мистецтва було проведено за методикою, до якої увійшли такі діагностичні методи: бесіди, спостереження в ігровій діяльності, опитування, оцінювання виконання завдань на слухове сприйняття, порівняння емоційного стану учнів, аналіз пізнавальних психічних процесів тощо.

Перед здобувачами освіти були поставлені завдання, що стосуються сенсорної сфери: розрізняти на слух висоту звучання, мажорний чи мінорний лад, напрям та особливості руху мелодії - вгору, вниз, хвилеподібно, на місці, різні темпи, відтворювати метро-ритм музичного твору руками та на елементарних музичних інструментах, розрізняти інструментальні тембри. (Додатки Г, Д)

Індивідуальна діагностика розвитку мелодичного слуху проводилась у процесі застосування гри «Впізнай мене», ладо-гармонічного слуху – виконання гри «Музичний світлофор», метро-ритмічного слуху - «Музичні фрукти» і тембрового слуху – участі у грі «Впізнай інструмент». Після виконання завдання ми зробили висновки, що низький рівень сенсорної сфери виявлено в ЕГ у 38,35% учнів, а в КГ – 42,5%, середній рівень в ЕГ – 36,65 % і в КГ виявлено у 32,5 % школярів, високий рівень слуху виявлено у 25 % учнів експериментальної та контрольної груп.

Результати спостереження продемонстрували, що розвиток сенсорної сфери більшості учасників знаходяться на низькому та середньому рівнях (див. таб. 2.4., 2.5).

Таблиця 2.4.

Результати спостереження за сенсорною сферою учнів на уроці музичного мистецтва в експериментальній групі (2 клас)

Компоненти сенсорної сфери	Рівні розвитку					
	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень	
	учні	%	учні	%	учні	%
Мелодичний слух	4	26,7	5	33,3	6	40
Ладо-гармонійний слух	3	20	6	40	6	40
Метро - ритмічний слух	5	33,3	5	33,3	5	33,4
Тембровий слух	3	20	6	40	6	40
Всього		25		36,65		38,35

**Результати спостереження за сенсорною сферою учнів на уроці
музичного мистецтва в контрольній групі (1 клас)**

Компоненти сенсорної сфери	Рівні розвитку					
	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень	
	учні	%	учні	%	учні	%
Мелодичний слух	3	30	3	30	4	40
Ладо- гармонійний слух	2	20	3	30	5	50
Метро - ритмічний слух	3	30	4	40	3	30
Тембровий слух	2	20	3	30	5	50
Всього		25		32,5		42,5

Для з'ясування стану емоційно-аксіологічної сфери, з учнями були проведені дидактичні ігри:

- «Музичний настрій», де діти прослуховували фрагменти музичних творів та за допомогою карток-смайликів показували своє бачення відчутих емоцій;

- «Дитяча опера», при цьому учні прослухали фрагменти музичних опер М. Лисенка: «Коза-дереза», «Пан Коцький», «Зима і весна» та вербально висловлювали пережиті відчуття.

- «Кого ти чуєш?», під час прослуховування фрагменту музичного твору школярі піднімали картку, яка на їхню думку підходить до даної пісні (пропонувалося: для соло – карту з однією квіткою, для дуету – картка з двома квітками, для ансамблю – картка з шістьма квітками, а для хору – картка з десятьма квітками).

Результати виконання завдань такі: низький рівень емоційно-аксіологічної сфери виявлено у ЕГ в 37,8% здобувачів освіти, а в КГ – 20%, середній рівень в ЕГ – 37,8% учнів і в КГ виявлено у 37,7%, високий рівень виявлено в ЕГ – 24,4% школярів, а в КГ – 43,3%.

За результати спостереження можемо стверджувати, що розвиток емоційно-аксіологічної сфери більшості учасників знаходяться на середньому рівні (див. таб. 2.6., 2.7).

Таблиця 2.6.

Результати спостереження за емоційно-аксіологічною сферою на уроці музичного мистецтва в експериментальній групі (2 клас)

Компоненти емоційно-аксіологічної сфери	Рівні розвитку					
	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень	
	учні	%	учні	%	учні	%
Емоційний відгук на музику	3	20	6	40	6	40
Естетичність почуттів	4	26,7	6	40	5	33,3
Музично-естетичний інтерес	4	26,7	5	33,3	6	40
Всього		24,4		37,8		37,8

Таблиця 2.7.

Результати спостереження за емоційно-аксіологічною сферою на уроці музичного мистецтва в контрольній групі (1 клас)

Компоненти емоційно-аксіологічної сфери	Рівні розвитку					
	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень	
	учні	%	учні	%	учні	%
Емоційний відгук на музику	4	40	4	40	2	20
Естетичність почуттів	5	50	3	30	2	20
Музично-естетичний інтерес	4	40	4	40	2	20
Всього		43,3		37,7		20

Дидактична гра «Наш виступ» була запропонована дітям для розпізнання їх раціональної сфери. В даній грі передбачалось використання пісні «Ведмедик і лісові звірята» із збірки «Веснянка» В. Верховинця. Завданням для учнів було разом із вчителем розучити її та інсценізувати. В процесі роботи вчитель спостерігала і фіксувала складові раціональної сфери кожної дитини.

У підсумку цього дослідження отримали такі результати: низький рівень в ЕГ виявлено у 26,7% здобувачів освіти, а в КГ – 40%, середній рівень в ЕГ – 46,6% і в КГ виявлено у 40% учнів, високий рівень виявлено в ЕГ – 26,7%, і в КГ – 20%.

За результатами спостереження можемо стверджувати, що розвиток раціональної сфери більшості учнів експериментальної групи знаходяться на середньому рівні, а дітей контрольної групи – на середньому і низькому рівні (див. таб. 2.8).

Таблиця 2.8.

Результати спостереження на уроках музичного мистецтва за учасниками експериментальної та контрольної груп

Групи експерименту	Рівні розвитку раціональної сфери					
	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень	
	учні	%	учні	%	учні	%
Експериментальна	4	26,7	7	46,6	4	26,7
Контрольна	2	20	4	40	4	40

Узагальнені результати констатувального етапу за розвитком музикальності молодших школярів двох груп відображено у таблиці (див. таб. 2.9).

Таблиця 2.9.

Узагальнені результати констатувального етапу за розвитком музикальності молодших школярів

Складові музикальності	Рівні розвитку (%)					
	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ

Сенсорна сфера	25	25	32,5	36,65	42,5	38,35
Емоційно-аксіологічна сфера	43,3	24,4	37,7	37,8	20	37,8
Раціональна сфера	20	26,7	40	46,6	40	26,7
Всього	29,43	25,37	36,73	40,35	34,16	34,28

В результаті проведення діагностики рівнів розвитку музикальності учнів молодшого шкільного віку, ми зробили висновок, що загалом результати контрольної та експериментальної груп були приблизно однакові. Відсоткові показники показали, що в групі ЕГ виявлено 40,3 % учнів з середніми показниками. Для покращення розвитку музикальності необхідна методика розвитку музикальності, яка поліпшить їхній розвиток до високого рівня.

2.2. Дослідна робота з розвитку музикальності учнів із застосуванням інформаційних технологій, аналіз результатів формувального етапу

Опираючись на результати констатувального дослідження розвитку музикальності здобувачів освіти переходимо до наступного формувального етапу для проведення якого розроблено експериментальну методику.

Методика навчання окремого предмета передбачає певний порядок організації теоретичних і практичних занять співучасників навчання, спричинений специфікою навчального предмета. Методика на уроках музичного мистецтва розглядає засади взаємодії між вчителем і учнями під час музично-естетичної діяльності [22].

Основні складові методики навчання: мета навчання, закономірності навчання предмета, принципи, методи, типи та форми організації навчання.

Подаємо систематизацію принципів навчання за складовими музикальності, яких дотримуємось на уроках музичного мистецтва, в таблиці (див. таб. 2.10).

Таблиця 2.10.

Принципи формування розвитку музикальності молодших школярів

Складові музикальності	Принципи
Сенсорна сфера.	
Мелодичний та ладо-гармонічний слух	- принцип наочності; - принцип системності і послідовності керівних впливів;
Метро-ритмічний слух	- принцип доступності викладання; - принцип взаємодії мистецтва у формуванні музичного сприймання;
Тембровий слух	- принцип активізації музично-творчої діяльності учнів.
Емоційно-аксіологічна сфера	
Емоційний відгук	- принцип орієнтації на духовний розвиток

на музику	особистості учня засобами музики
Естетичність почуттів	- принцип спрямування педагогічних впливів на виховання особистісного ставлення учнів до музики;
Музично- естетичний інтерес	- принцип художньо-творчого спілкування на уроці музики - принцип орієнтації на художньо-естетичні потреби і смаки учнів - принцип мотивації музичної діяльності; - принцип повторності музично-естетичних вражень - принцип єдності емоційного і свідомого в музичному сприйманні - принцип інтересу й емоційної захопленості музичною діяльністю.
Раціональна сфера	
Сприйняття Мислення Уява Пам'ять	- принцип свідомості; - принцип міцності; - принцип науковості; - принцип опори на внутрішні сили і можливості учнів у музичному сприйманні; - принцип провідної ролі вчителя у формуванні музичного сприймання; - принцип єдності індивідуального і колективного впливу на учнів; - принцип єдності емоційного і свідомого в музичному сприйманні; - принцип опори на життєвий і художній досвід учнів; - принцип єдності педагогічних впливів і сподівань учнів; - принцип зв'язку музики з життям; - принцип спрямування діяльності учнів до визначеної мети.

Надаємо перелік методів навчання за складовими музикальності, які застосовуємо на уроках музичного мистецтва (див. таб. 2.11).

Таблиця 2.11.

Методи навчання з розвитку музикальності молодших школярів

Складові музикальності	Методи
Сенсорна сфера.	
Мелодичний та ладо-гармонічний слух	<ul style="list-style-type: none"> - метод наведення (бесіда, розповідь, пояснення, коментування), - методи пояснення і показу,
Метро-ритмічний слух	<ul style="list-style-type: none"> - репродуктивний метод, - евристичний метод,
Тембровий слух	<ul style="list-style-type: none"> - дослідницький (творчий) метод, - фонетичний метод, - «концентричний метод» М. Глінки
Емоційно-аксіологічна сфера	
Емоційний відгук на музику	<ul style="list-style-type: none"> - метод спостереження (художньо-педагогічний аналіз),
Естетичність почуттів	<ul style="list-style-type: none"> - методи формування пізнавального інтересу (пізнавальні та рольові ігри, аналіз життєвих ситуацій),
Музично-естетичний інтерес	<ul style="list-style-type: none"> - методи стимулювання обов'язку і відповідальності у навчанні (емоційний вплив на учнів, збудження зацікавленості, діалогізація розповіді вчителя).
Раціональна сфера	
Сприйняття Мислення Уява Пам'ять	<ul style="list-style-type: none"> - метод наведення (бесіда, розповідь, пояснення, коментування), - метод спостереження (зіставлення за контрастом і аналогією, моделювання) - методи логічної передачі і сприймання навчальної інформації (індуктивний та дедуктивний методи), - метод контролю (взаємоконтроль).

Для покращеного розвитку музикальності учнів експериментальної групи запропонована методика опирається на широке застосування інформаційних технологій.

Слід зазначити, що ми застосуємо випробувані нами методи і завдання для констатувальної діагностики рівнів розвитку музикальності молодших школярів і у формувальному етапі роботи.

Формувальний етап експерименту проведено в Поторицькій ЗШ І – ІІІ ст. (вересень 2021 р.). Групи сформовано по наявній кількості дітей у

класі. В контрольній групі (КГ) - учні 1-го класу (10 учнів), в експериментальній (ЕГ) – учні 2-го класу (15 учнів). Заняття в кожній групі проводились за визначеною методикою: в КГ урок проводився за шкільною програмою в ЕГ застосовувалась розроблена авторська методика.

Мета цього етапу дослідження переконатись в ефективності запропонованої методики та скласти послідовність розвитку музикальності в молодших школярів.

Вважаємо, що для покращення музикальності необхідно мотивувати учнів до музичної діяльності, опираючись на властиві дітям риси – зацікавленість, доскіпливість, прагнення пізнання незвіданого та ширшого застосування ІТ.

Мотивоване виконання учнями запланованих завдань призведе до кращого розвитку складових музикальності. Дітям пропонуються різноманітні завдання, які ускладнюються перманентно, або повторюються видозмінено за допомогою інформаційних технологій.

На початку формувального етапу використовуємо прослуховування музичного твору, цим добиваємося розкритості дітей, емоційно радісного стану, тобто активуємо емоційний відгук на прослухану музику. При цьому необхідно обмежувати бурні емоції окремих дітей, стимулювати і заохочувати пасивних слухачів, враховуючи їх психологічні особливості, тобто коректувати поведінку окремих дітей. Увага приділялась створенню умов при яких учні вільно і одночасно тактовно демонстрували власні емоції. Важливо досягнути колективної уваги на вчителів. Наша ціль розкрити приховані душевні струни кожної дитини, і не обпекти їх.

Запропоновані завдання заставляли дітей занурюватись в пошук, шукати співставлення із своїми минулими переживаннями. Для деяких учнів учитель створював підказки у вигляді модельованих ситуацій, просив пригадати школяра власний досвід. Потрібно вислухати судження кожного, розсудливо оцінити його висловлення, знайти підставу похвалити. Особлива терпелива увага надавалась дітям при скромному словесному висловленні

почуттів від музичної діяльності. Педагог увагою і терпеливістю досягає взаєморозуміння, налаштування до творчого процесу.

Нам важливо, щоб у здобувачів освіти розвивались навички сприйняття музичного образу, що виступають підґрунтям подальшого розвитку музикальності. Кожен з них сприймає музичні образи своєрідно. Вчитель повинен зрозуміти усіх присутніх в класі, створюючи невимушені умови для висловлення думок.

Загалом наша експериментальна робота націлена на розвиток всіх складових музикальності (сенсорної, емоційно-аксіологічної і раціональної сфери). Першою умовою розвитку цих сфер є правильний відбір музичних творів: за змістом, художніми якостями, доступністю. Дотримання принципів Д. Кабалевського – наступна важлива умова.

Для розвитку мелодійного (звуквисотного) слуху використовуємо комп'юторну гру (програму) **Tone Drops**. Вона дозволяє розпізнавати тони в певній тональності, є одною з основних ігор для розвитку навички відтворення музики на слух.

Програма складається з двох сенсорних складових: зорової, яка показується за допомогою комп'ютера на екран перед учнями, та слухової, яка програвється звуками в поєднанні із зображенням.

Комп'юторна гра «Tone Drops» загострює відчуття відносної висоти.

Здатність розпізнавати тони є важливою навичкою для навчання відтворенню музики на слух. Tone Drops – гра з предметами (падаючими яблуками) використовує більш широкий діапазон октав та звуків інструментів ніж інші ігри.

Детально опишемо елементи гри.

На початку гри автоматично звучать I, III та V ступені ладу, що служить для налаштування слуху учня. Далі тільки ці ступені буде чути школяр під час гри.

При падінні кожного яблука грає музичний тон. Потрібно натиснути на кнопку миші, щоб ідентифікувати цей тон, який чуємо до того як яблуко

опустилося на землю. Якщо учень вчасно не відреагував і не натиснув потрібну кнопку на імітованій фортепіанній клавіатурі розміщеної внизу екрана гри, то яблуко розбивається об землю. Це вказує на те, що він пропустив звук із певною висотою так, як не спромігся визначити висоту звуку, який прозвучав.

Наступне яблуко починає падати на екрані і звучить тон іншої висоти. Школяр визначає його та знову натискає на умовну клавіатуру, і якщо ця відповідь вірна, то яблуко зникає посеред екрану. З'являється нове яблуко. Гра продовжується.

На першому рівні задіяні основні ступені I, III, V ладу. З кожним вищим рівнем додаються й інші ступені.

Це вправа допоможе учневі зосередитись, бути уважним і в результаті покращити музичний слух [58]. (Додаток А)

Дану гру дуже зручно проводити у класі інформатики. Кожен здобувач освіти має персональний комп'ютер і може самостійно грати у неї. Учні з азартом грають, з легкістю зосереджуються, щоб вловити на слух висоту звуків, а потім їх знайти в імітовану клавіатурі. Їхній запал викликає звукове та художньо-графічне оформлення ігрового фону. Саме завдяки цьому у даній грі поєднуються сенсорна та емоційно-аксіологічна сфери.

Ще одна комп'ютерна програма **Everyone Piano** для розвитку музичного слуху учнів, яка працює без під'єднання до інтернету. Її можна скопіювати на свій комп'ютер, ноутбук, нетбук. Дану програму використовують для того, щоб імітувати гру на фортепіано за допомогою клавіатури ПК і насолоджуватися навчальними музичними вправами та доступними піснями.

Програма дає можливість зручно розспівуватись, розучувати пісні в чотирьох октавах, використовуючи імітовану клавіатуру, що відображає всі ноти октав.

У програмі є досить багато достойних можливостей: легко підібрати на слух мелодію прослуханого твору, легко змінити тональність,

транспонувати пісню, записувати та зберегти запис програного матеріалу. Перед початком її застосування педагог повинен вивчити розміщення, поєднання нот з клавіатурою, які відповідають певному ступеню у ладі і тільки так він зможе швидко і вправно грати мелодію пісні, яку розучує з учнями.

Клавіатура Everyone Piano повністю піддається налаштуванню, навіть півтони і тональність, в якій гратимете. Інструмент має кілька розширених налаштувань, що дозволяють імпортувати звуки з інших джерел та підключати MIDI-клавіатуру чи електронний орган.

Слід додати, що програма дозволяє записувати уривки своїх імпровізацій або гри, щоб пізніше можна було прослухати та виправити помилки та включає в себе величезну музичну бібліотеку з демо-композиціями.

Everyone Piano – це найкраще безкоштовне програмне забезпечення для комп'ютерної клавіатури, що дає можливість безперервного відтворення музики [55]. (Додаток Б)

Вчитель мистецтва у практичній діяльності стикається із проблемою чистого інтонування музичних творів здобувачами освіти через їхнє не знання та не вміння цього робити. Саме завдяки програмі Everyone Piano педагог може доступно заграти мелодію, яка легко сприймається учнями і в результаті вони можуть її відтворити. Застосування програми відбувається під час декількох етапів уроку, а саме організація учнів до уроку, вивчення теоретичного матеріалу (нотна грамота), розспівування, розучування пісні. Школярі із задоволенням співають під звучання електронного інструмента розспівки, пісні, музичні вітання чи прощання. За допомогою цієї програми можна розвивати сенсорну сферу.

Іншу комп'ютерну програму **Pitch** застосовують, щоб розвивати музичний слух та вміння чисто інтонувати. Для цього у програмі є вправи-тренажери, які мають різні рівні складності. Програма включає такі вправи:

- Повторення мелодії (20 рівнів)

- Розпізнавання інтервалів (11 рівнів)
- Ідеальний крок (11 рівнів)
- Типи акордів (12 рівнів)
- Акордові прогресії (16 рівнів)

Починати потрібно з найпростішого рівня і поступово ускладнювати завдання.

Розглянемо детальніше вправу «Повторення мелодії», яку плануємо застосовувати у практичній діяльності. Це музичний диктант з відтворенням фраз зростаючої складності на слух, що працює за таким алгоритмом:

1 крок. Натиснути кнопку «Play» (відтворення), щоб почути мелодію.

2 крок. Для повтору мелодії натиснути на кнопку «Repeat» (повтор).

3 крок. Відтворити за допомогою клавіатури мелодію. Перший тон мелодії позначений на клавіатурі.

Слід додати, що індикатор перебігу над кнопкою відтворення показує, скільки ще фраз потрібно відтворити правильно, щоб перейти на наступний рівень [56]. (Додаток В)

На уроці мистецтва доцільно використовувати вправу «Повторення мелодії». Вона акумулює учнів і зосереджує їх на слуханні та точному голосовому чи інструментальному відтворенні почутого. Саме цим тренує їхнє сприймання, мислення та пам'ять. Її можна проводити фронтально та індивідуально. Це вже залежить від матеріального забезпечення навчального закладу. Звичайно, часте застосування даної вправи на уроках підвищить рівень розвитку музикальності в здобувачів освіти. Вона синтезує дві сфери розвитку музикальності: сенсорну та раціональну.

Остання комп'ютерна гра (програма) експерименту – це «**RHYTHM**».

Вона передбачає розвиток в учнів метро-ритмічного слуху.

Опис гри: перед учнями на екрані зображені герої-музиканти, які за допомогою ударних інструментів: литавр та трикутника, барабанів та тарілки можуть вистукувати ритм. Школяр задає та змінює ритм, користуючись

комп'ютерною мишею. Це найбільше подобається дітям, тому що вони перевтілюються у композитора-творця.

Завдяки цій грі в учнів розвивається музично-ритмічне чуття та відчуття значущості і задоволення собою та своєю музичною діяльністю, тобто ритмічним міні твором [57]. (Додаток Г)

Дану гру доцільно використовували під час індивідуальної роботи кожного здобувача освіти із персональним комп'ютером, що дозволяє цікаво та продуктивно розвивати метро-ритмічний слух. Учні із захопленням грають. Їхній емоційно-збуджений стан особистості забезпечує музично-естетичний інтерес до цієї музичної діяльності. Відповідно стверджуємо, що комп'ютерна гра «RHYTHM» поєднує сенсорну та емоційно-аксіологічну сфери.

Учні другого класу вивчають згідно навчальної програми на уроці музичного мистецтва у першому семестрі українську народну пісню «Пішли діти в поле». Її вивчаємо для розвитку музикальності із використанням комп'ютерних програм «Everyone Piano» і «RHYTHM».

Мелодія народної пісні проста не широкого діапазону. Вона зручна для вокального виконання. Сприяє розвитку мелодичного та ладового слуху, оскільки сильні доли мелодії містять стійкі ступені мажорного ладу (I – III – V). Вона водночас демонструє різні типи руху, що дозволяє активізувати музичний слух. У процесі виконання даного народного твору доцільно підкріплювати спів горизонтально-вертикальними рухами руки, які допомагають відтворити типи мелодичного руху, налагодити координацію між слухом і голосом.

Щодо можливостей розвитку метро-ритмічного слуху на основі даної мелодії, то вона містить прості ритмічні малюнки: періодичність, дроблення та сумування.

Етап уроку розучування пісні проводиться традиційно: спочатку вступна бесіда, потім художній показ, далі сам процес розучування пісні, і все це відбувається із використанням програми «Everyone Piano». І тільки

тоді, коли учні вивчать пісню «Пішли діти в поле» для закріплення знань вчитель пропонує відтворити ритм пісні за допомогою комп'ютерної гри «RHYTHM».

«Пішли в поле косарі»

(українська народна пісня)

Не поспішаючи
Пі-шли ді-ти в по - ле кві-точ-ки зби-ра - ти:

Мак, мак зі- роч-ка-ми, во-лош-ки з со-ки-роч-ка-ми,
ромен-зілля, бур-кун-зіл-ля, ме-док-зіл-ля і чеб-рець.

2. Квіточки зривали, віночки звивали. *Приспів.*
3. Віночки звивали, на голови клали. *Приспів.*
4. Як звили віночки, завели таночки. *Приспів.*

Розробка та затвердження методики розвитку музикальності молодших школярів, із застосуванням творчих підходів з широким використанням інформаційних технологій на уроках музичного мистецтва, була основою формувального експерименту. Запропонована методика була застосована в експериментальному класі.

Після формувального етапу в ЕГ та КГ були проведені ті ж самі вище застосовані діагностичні методики перевірки кожного із компонентів музикальності учнів молодшого шкільного віку.

Про те, що розроблена методика є ефективною, можна говорити на основі співставлення з результатами діагностики, що була проведена на констатувальному етапі.

Надаємо результати формувального етапу.

Після виконання завдань з діагностики сенсорної сфери (мелодичного і ладо-гармонічного слуху, метро-ритмічного, тембрового) зробили висновки,

що низький рівень в ЕГ виявлено у 23,33% учнів та в КГ – 42,5%, середній рівень в ЕГ – 43,34 % і в КГ виявлено у 32,5 % школярів, високий рівень виявлено в ЕГ – 33,33% й в КГ – 25%.

Результати спостереження продемонстрували, що розвиток сенсорної сфери учасників контрольної групи залишився не змінний, на низькому рівні, а в учнів експериментальної групи – не значно підвищився та перебуває на середньому рівні (див. таб. 2.12, 2.13).

Таблиця 2.12.

Результати формувального етапу на уроці музичного мистецтва за учасниками експериментальної групи (2 клас)

Компоненти сенсорної сфери	Рівні розвитку					
	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень	
	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
Мелодичний слух	5	33,33	7	46,67	3	20
Ладо-гармонійний слух	4	26,67	7	46,67	4	26,67
Метро - ритмічний слух	7	46,67	6	40	2	13,33
Тембровий слух	4	26,67	6	40	5	33,33
Всього		33,33		43,34		23,33

Таблиця 2.13.

Результати повторного спостереження на уроці музичного мистецтва за учасниками контрольної групи (1 клас)

Компоненти сенсорної сфери	Рівні розвитку					
	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень	
	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
Мелодичний слух	3	30	3	30	4	40
Ладо-гармонійний слух	2	20	3	30	5	50

Метро - ритмічний слух	3	30	4	40	3	30
Тембровий слух	2	20	3	30	5	50
Всього		25		32,5		42,5

Для розвитку стану емоційно-аксіологічної сфери, з учнями були проведені повторно ігри.

Після виконання завдань маємо такі результати, що низький рівень в ЕГ виявлено у 24,45% здобувачів освіти і в КГ – 20%, середній рівень в ЕГ – 42,22% і в КГ виявлено у 33,33% учнів, високий рівень виявлено в ЕГ – 33,33% та в КГ – 46,67%.

За результати спостереження можемо стверджувати, що розвиток емоційно-аксіологічної сфери учасників контрольної групи незначно зріс на високому рівні, а в учнів експериментальної групи – підвищився на високому та середньому рівнях (див. таб. 2.14, 2.15).

Таблиця 2.14.

Результати формувального етапу на уроці музичного мистецтва за учасниками експериментальної групи (2 клас)

Компоненти емоційно-аксіологічної сфери	Рівні розвитку					
	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень	
	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
Емоційний відгук на музику	4	26,67	7	46,67	4	26,67
Естетичність почуттів	5	33,33	6	40	4	26,67
Музично-естетичний інтерес	6	40	6	40	3	20
Всього		33,33		42,22		24,45

Таблиця 2.15.

Результати повторного спостереження на уроці музичного мистецтва за учасниками контрольної групи (1 клас)

Компоненти емоційно- аксіологічної сфери	Рівні розвитку					
	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень	
	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
Емоційний відгук на музику	4	40	4	40	2	20
Естетичність почуттів	5	50	3	30	2	20
Музично- естетичний інтерес	5	50	3	30	2	20
Всього		46,67		33,33		20

Провели з учнями дидактичну гру «Наш виступ» з піснею «Ходять діти в колі» із збірки «Веснянка» В. Верховинця для оцінювання стану раціональної сфери. В процесі розучування пісні вчитель спостерігала і фіксувала складові раціональної сфери кожної дитини.

У підсумку цього дослідження отримали такі результати: низький рівень в ЕГ виявлено у 20% здобувачів освіти і в КГ – 40%, середній рівень в ЕГ – 46,67% та в КГ виявлено у 40% учнів, високий рівень виявлено в ЕГ – 33,33% й в КГ – 20%.

За результати спостереження можемо стверджувати, що розвиток раціональної сфери у відсотковому значенні не зазнав суттєвих змін (див. таб. 2.16).

Таблиця 2.16.

Результати спостережень за раціональною сферою на уроках музичного мистецтва за учасниками контрольної та експериментальної груп після формувального етапу

Групи експерименту	Рівні розвитку раціональної сфери					
	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень	
	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
Експериментальна	5	33,33	7	46,67	3	20
Контрольна	2	20	4	40	4	40

Показники музикальності учнів контрольної групи залишились майже без змін. Після застосування запропонованої методики учні експериментальної групи за допомогою наведених вище комп'ютерних програм (ігор) виявили ріст розвитку музичного слуху, проявляли вищий рівень в емоційно-аксіологічній сфері. В ЕГ високого рівня досягли 33,33% респондентів, середній рівень проявили 44,07% здобувачів освіти, а низький рівень залишився у 22,6%. Узагальнюючий стан розвитку музикальності молодших школярів відображено у таблиці (див. таб. 2.17).

Таблиця 2.17.

Узагальнені результати спостережень на уроках музичного мистецтва за учасниками контрольної та експериментальної груп після формувального етапу

Складові музикальності	Рівні розвитку (%)					
	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Сенсорна сфера	25	33,33	32,5	43,34	42,5	23,33
Емоційно-аксіологічна сфера	46,67	33,33	33,33	42,22	20	24,45
Раціональна сфера	20	33,33	40	46,67	40	20
Всього	30,56	33,33	35,28	44,07	34,16	22,6

Співставляючи результати констатувального та формувального етапів можемо стверджувати, що значне зростання рівня музикальності можна побачити в експериментальній групі. Досягнуто зріст високого рівня на 8 %, середнього рівня майже на 4 %, і відповідно низький рівень зменшився на 12%. Контрольна група не показала видимих ознак підвищення рівня музикальності, що підкреслює, що запроваджена нами методика покращує мистецький навчальний процес, який відображено у таблиці (див. таб. 2.18). Надалі її використання призведе до вищих результатів.

**Порівняння результатів констатувального та формувального етапів
в контрольній та експериментальній групах**

Складові музикальн ості	Рівні розвитку музикальності (%)											
	Високий рівень				Середній рівень				Низький рівень			
	КГ		ЕГ		КГ		ЕГ		КГ		ЕГ	
	КЕ *	ФЕ **	КЕ	ФЕ	КЕ	ФЕ	КЕ	ФЕ	КЕ	ФЕ	КЕ	ФЕ
Сенсорна сфера	25	25	25	33, 3	32, 5	32, 5	36, 6	43, 3	42, 5	42, 5	38, 4	23, 3
Емоційно- аксіологічн а сфера	43, 3	46,7	24, 4	33, 3	37, 7	33, 3	37, 8	42, 2	20	20	37, 8	24, 5
Рациональн а сфера	20	20	26, 7	33, 3	40	40	46, 6	46, 7	40	40	26, 7	20
Підсумков ий показник	29, 3	30,6	25, 4	33, 3	36, 6	35, 3	40, 3	44, 1	34, 1	34, 1	34, 3	22, 6

де: КЕ* - констатувальний етап;

ФЕ** - формувальний етап.

Спостереження під час формувального етапу показали, що молодші школярі експериментальної групи показали значну зацікавленість змістом уроку, емоційний прояв був більш відкритий, при тім, що увага в процесі навчання була більше стабільною, особливо зосередженість учнів проявлялась в роботі з грою на розвиток метро-ритмічного слуху. Це вказує на те, що учні ЕГ на уроці з широким застосуванням ІТ проявили значний інтерес до музичної діяльності, зріс рівень музикальності, покращилась емоційна сфера.

Напрацьована методика розвитку музикальності в нашій науково-дослідній роботі показала свою реальність, її застосування довело покращення розвитку музикальності молодших школярів. Отриманий рівень музикальності учнів експериментальної групи свідчить, що запропонована

методика з широким використанням засобів інформаційних технологій є ефективною. Вважаємо, що в цьому напрямку потрібно працювати більш інтенсивно, щоб отримати вагоміші результати.

Сучасний педагог повинен іти в ногу із стрімким потоком інформації. Учні покоління Z набагато швидше думають, мислять, концентрація їхньої уваги є коротшою за попередників. Це потрібно враховувати і при викладанні навчального матеріалу. Тим більше, світ новітніх технологій надає нам таку можливість. Педагог має бути професіоналом у своїй справі і, відповідно, на достойному рівні володіти шкільним комп'ютерним забезпеченням. Стосовно вчителя мистецтва, то він за допомогою комп'ютерних програм (ігор) може покращити рівень мелодичного та ладо-гармонічного слухів, метро-ритмічного слуху, тембрового чуття, сприйняття, мислення, пам'яті, уваги та підвищити емоційний відгук на музику, естетичність почуттів, музично-естетичний інтерес.

ВИСНОВКИ

Проблема розвитку музикальності перебуває в колі інтересів багатьох дослідників та вивчається в психологічному, педагогічному, музикознавчому аспектах. На підставі аналізу наукових джерел можна стверджувати психолого-педагогічна та мистецтвознавча наука вважає музикальність властивістю, яка розвивається за певних умов (Д. Кірнарська, О. Олексюк, В. Петрушин, Ю. Юцевич).

Вітчизняні науковці (В. Анісімов, А. Гостдинер, В. Мясіщев, В. Остроменський, Ю. Цагареллі), спираючись на вчення Б.Теплова, розглядають структуру музикальності, що об'єднує музикально-слухові та музикально-естетичні здібності. При цьому музикальність вважається сукупністю динамічних музичних та музично-естетичних здібностей дитини, які складають основу для здійснення музичної діяльності.

Пропонуємо наше бачення змісту терміну: музикальність – ступінь прояву музичної активності особистості, тобто основа музичної діяльності.

Узагальнюючи позиції науковців стосовно структури музикальності, вважаємо це три взаємопроникаючі сфери із специфічними компонентами: сенсорна сфера (музичний слух у його різновидах); емоційно-аксіологічна сфера (ставлення до музичної діяльності: емоційний відгук на музику, естетичність почуттів, музично-естетичний інтерес); раціональна сфера (сприймання, мислення, увага, пам'ять).

Молодший шкільний вік є найважливішим періодом у фізичному, психічному, морально-соціальному становленні індивіда. В цьому віці доформовуються психічні пізнавальні процеси, а саме сприймання, увага, мислення, увага, пам'ять, мовлення. У даний період дитина вчиться керувати своєю поведінкою (І. Бех, Л. Василенко, М. Заброцький, М. Савчин, В. Чумак).

У перший клас діти приходять зі своєю внутрішньою емоційною сферою, до якої належать здивування, переживання нового, радощі пізнання,

задоволення. У незначній кількості дітей проглядається емоційна вразливість. Провідну роль у формуванні дитини як особистості відіграє емоційна сфера у початкових класах.

Формування музикальності полягає в пробудженні потягу до музики, позитивної емоційної реакції щодо неї. Потреба дитини в музиці органічно поєднується з емоційним відгуком на її зміст. У молодших школярів музикальність перебуває в постійному розвитку (В. Остроменський, Е.Печерська, О. Ростовський, О.Рудницька та ін.). Інтерес до музики поглиблюються завдяки розвитку музикальності, в тому числі й музичних здібностей. В систематичній музичній діяльності удосконалюються музикальні здібності, розширюються можливості музичного сприйняття, збагачується емоційні реакції. Музикальність дитини різна на кожному етапі її розвитку і має свої специфічні особливості. Тому процесу її активізації потрібно приділяти постійну педагогічну увагу.

На даний час організація освітнього процесу у школі без інформаційних технологій неможлива. Це переконливо доводять науковці І. Белавіна, Л. Босова, Н. Іванова, В. Коткова, Г. Лаврентьєва, Т. Накалюжна, Л. Петухова, В. Прийменко, О. Співаковський, А. Стеценко, Т. Турчин.

Комп'ютер використовується на всіх етапах процесу навчання: при поясненні нового матеріалу, закріпленні, повторенні, контролі. У вчителя під час проведення уроку комп'ютер може бути тільки помічником, а не самоціллю. Доведено: помірковане, доцільне використання комп'ютера на уроці мистецтва покращує в учнів мотивацію, пізнавальні процеси, допитливість, збагачує уяву, емоційний розвиток. Комп'ютерні ігри мають значний дидактичний потенціал та активізують музичний розвиток учнів молодшого шкільного віку.

Надлишкова інформація з комп'ютера може мати негативні наслідки: сповільнення розвиваючого навчання, спричинення інформаційної залежності від пристрою, який поглинає час дитини. Вчитель повинен диференціювати навантаження для учнів, не допускати ознак втоми під час

проведення занять та забезпечити дотримання санітарно-гігієнічних норм роботи з комп'ютерною технікою.

Позитивні аспекти інформаційних технологій полягають в наочності, зменшенні часу на розкриття навчального матеріалу, стимулюванні пізнавальної діяльності учнів, більш повному відображенні змісту теми, що вивчається. У результаті використання ІТ на уроках у школярів покращується якість засвоєння вивченого матеріалу, а вчителі мистецтва мають можливість набагато ефективніше реалізовувати мету освітнього процесу.

Дослідна робота з перевірки гіпотези (розвиток музикальності в молодших школярів буде більш ефективним при впровадженні інноваційних підходів на основі ІТ, оскільки останні забезпечують збагачення зорово-слухових реакцій, активізацію пізнавальних процесів, підвищують позитивну мотивацію до музичної діяльності учнів початкових класів) впроваджувалася у вересні 2021 року під час освітнього процесу Поторицької ЗШ І-ІІІ ст. У дослідженні взяли участь 25 здобувачів освіти: 10 учнів першого класу – контрольна група (КГ), 15 учнів другого класу – експериментальна група (ЕГ).

Для діагностики в нашому експерименті запропоновано дидактичні ігри та завдання, до складових кожного компонента музикальності напрацьовано критерії та показники:

- у сенсорній сфері вивчався стан розвитку мелодичного та ладо-гармонічного слуху, метро-ритмічного та тембрового слухів;
- у емоційно-аксіологічній сфері виявляли стан емоційного відгуку на музику, естетичних почуттів та музично-естетичний інтерес;
- у раціональній сфері оцінювали пізнавальні психічні процеси: сприйняття, мислення, уява, пам'ять.

Встановлено рівні розвиненості музикальності учнів молодшого шкільного віку: низький, середній і високий, що різняться проявами

музичних здібностей та ставленням до музичної діяльності, емоційною і раціональною віддачею.

При аналізі рівнів розвинутої музикальності на констатувальному етапі ми можемо стверджувати, що отримані результати в контрольній та експериментальній групах були приблизно однакові, було виявлено, що розвиток музикальності перебуває на низькому та середньому рівнях і тільки приблизно четверта частина здобувачів проявили себе на високому рівні. У відсотковому відношенні маємо: низький рівень музикальності в КГ складає 34,16 %, а в ЕГ - 34,28 %, середній рівень в КГ - 36,73 %, і в ЕГ - 40,35 %, високий рівень відповідно становить в КГ- 29,43 %, і в ЕГ - 25,37 %.

З отриманих результатів впливає актуальність проведення нашого дослідження.

Під час формувального етапу проведено перевірку гіпотези на основі розроблених завдань з широким застосуванням ІТ (комп'юторні ігри та програми «Tone Drops», «Everyone Piano», «Pitch», «RHYTHM»). В процесі етапу застосовувались відповідні для музичних занять принципи і методи.

За наслідками формувального етапу можемо стверджувати, що показники музикальності учнів контрольної групи залишились майже без змін. Після проведення уроків із застосуванням вищевказаних засобів ІТ в учнів ЕГ відбувся ріст розвитку музикальності. В ЕГ високого рівня досягли 33,33% здобувачів освіти, середній рівень виявили 44,07% школярів. Зріст високого рівня розвитку музикальності склав 8 %, а середнього рівня – близько 4 %.

На підставі отриманих результатів можемо стверджувати, що застосування запропонованої методики розвитку музикальності у молодших школярів із використанням ІТ доцільно впроваджувати на уроках музичного мистецтва.

В проведеному дослідженні не охоплено всіх аспектів розвитку музикальності засобами інформаційних технологій, зокрема ІТ можуть

виявитись результативними у більш широкому спектрі музичного розвитку школяра різних вікових груп.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анисимов В. П. Диагностика музыкальных способностей детей : учебное пособие для вуза. М.: Владос, 2004. 130 с.
2. Белавина И. Психологические последствия компьютеризации детской игры. *Информатика и образование*. 1991, №3. С.91-94.
3. Бех І. Д. Ідентифікація у вихованні та розвитку особистості. *Педагогіка і психологія*. 2013, № 4. С. 42-49.
4. Босова Л. Компьютерные уроки в начальной школе. *Информатика и образование*. 2002, №1. С. 86 – 94.
5. Васильчук М.В. Медвідь М.К., Сачков Л.С. Збірник нормативних документів з безпеки життєдіяльності. К.: Фенікс, 2000. – 896 с.
6. Ветлугина Н. А. Музыкальное развитие ребенка. Москва: Просвещение, 1968. 416 с.
7. Ветрова І., Вербенко В. Використання комп'ютерів у навчання молодших школярів і його вплив на формування їхньої психіки. *Комп'ютер у школі та сім'ї*. 2001, №2. С. 22 – 25.
8. Выготский Л. С. Психология развития человека. Москва: Смысл : Эксмо, 2005. 1136 с.
9. Давыдова Е. В. Методика преподавания сольфеджио. Москва: Музыка, 1975. 160 с.
10. Данильчик М. Інформаційні технології. *Інформаційні технології навчання*. 2013. URL: <https://sites.google.com/site/informacijnnavcanna/home>.
11. Ємець В. В., Сорока С. В., Ярема І. Г. Розвиток музичної обдарованості дітей молодшого шкільного віку у загальноосвітніх навчальних закладах України. К.: *Освіта та розвиток обдарованої особистості*, 2014, № 9-10. С. 38–40.
12. Заброцький М. М. Вікова психологія: навч. посібник. К.: МАУП, 1998. 92 с.

13. Іванова Н. В. Використання інформаційно-комп'ютерних технологій на уроках художньо-естетичного циклу та в позакласній роботі. *Slidshare*. 2014. URL: <https://www.slideshare.net/Natyaiay/ss-29994991>
14. Іменнова О. І. Використання інформаційно-комунікативних технологій в школі. Педагогічна майстерня. 2013, №7. С. 22-27
15. Кивлюк О. Аналіз наукових досліджень з проблематики пропедевтики інформатики в початковій школі. *Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах*. 2006, № 6. С. 69 – 72.
16. Кивлюк О. Використання інформаційно-комунікаційних технологій в системі навчальних дисциплін початкової школи. *Початкова школа*. 2004, №4. С. 34 – 35
17. Кирнарская Д.К. Психология специальных способностей. Музыкальные способности. М.: Таланты-XXI век, 2004. 496 с.
18. Ковалько В.И. Здоровьесберегающие технологии: школьник и компьютер: 1-4 классы. М.: ВАКО, 2007. 304 с.
19. Кунашенко Н. Г. Використання інформаційно-комунікаційних технологій на уроках української мови та літератури як засіб активізації пізнавальної діяльності школярів. *Хмурівські читання*. 2014, № 10. URL: <http://timso.koippo.kr.ua>
20. Лаврентьева Г. П. Психолого-педагогічні аспекти використання ІКТ в початковій школі. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2012, № 3. С. 1-16.
21. Масол Л. М. Навчально-методичний посібник «Нова українська школа: методика навчання інтегрованого курсу «Мистецтво» у 1-2 класах на засадах компетентнісного підходу». Київ : Генеза, 2019. 208 с.
22. Методика навчання. *Вікіпедія — вільна енциклопедія*. 2021. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Методика_навчання.
23. Методичні рекомендації МОН України щодо облаштування і використання кабінету інформатики та інформаційно-комунікаційних

технологій загальноосвітніх навчальних закладів (Лист №1/11- 1927 від 06.05.2004 р.). *Шкільний світ. Інформатика*. 2005, № 2-3.

24. Музыкальність. *Словopedia*. 2007. URL: <http://slovopedia.org.ua/58/53404/387200.html>.

25. Музыкальность. *Музыкальная энциклопедия*. 1973-1982. URL: <http://www.musenc.ru/html/m/muz3kal5nost5.html>.

26. Мясищев В. Что есть музыкальность? Музыкальная психология: Хрестоматия. М: МГК им. П. И. Чайковского, 1992. с. 135-140.

27. Назайкинский Е. О психологии музыкального восприятия. М.: Музыка, 1972. 384 с.

28. Накалюжна Т. І. Види сучасних ІКТ в навчально-виховному процесі. *Slideshare*. 2014. URL: <https://www.slideshare.net/masterfizik/ss-30319568>

29. Олексюк О. М. Музична педагогіка. К.: КНУКіМ, 2006. 188 с.

30. Орлов И. Використання ІКТ в навчально-виховному процесі ЗНЗ. *My Shared*. 2015. URL: <http://www.myshared.ru/slide/1100379/>

31. Остроменский В. Д. Восприятия музыки как педагогическая проблема. Киев: Музична Україна, 1975. 200 с.

32. Петрушин В. И. Музыкальная психология: учебник и практикум для СПО. М.: Издательство Юрайт, 2017. 380 с.

33. Прийменко В. Діти, які грають в ігри, або комп'ютерна залежність. *Інформатика*. 2006, №46. С. 13– 15

34. Ростовський О. Я. Теорія і методика музичної освіти: навч.-метод. посібник. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2011. 640 с.

35. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. Питер, 2000. 712 с.

36. Руда Г. С. Розвиток музичних здібностей учнів початкової школи в процесі ігрової діяльності : дис. канд. пед. наук. Київ, 2018. 245 с.

37. Рудик М. Б. Структура музыкальності молодших школярів. *Мистецька освіта та розвиток творчої особистості*: зб. наук. пр. Universytet Rzeszowski wydział Muzyki, Рівнен. держ. гуманіт. ун-т, Ін-т мистецтв. Рівне: Волин. обереги, 2021. Вип. 7. С. 196-201.

38. Савчин М.В. Вікова психологія: навчальний посібник. К.: Академвидав, 2005. 360 с.
39. Сазонова В. Структура музикальності ребенка. *My Shared*. 2015. URL: <http://www.myshared.ru/slide/1023003/>
40. Славина Л. С. Музыкальная психология. М.: Знание, 1979. 253 с.
41. Соловей Я. Г. Музичні здібності як предмет музично – педагогічного дослідження. Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць. К.: 2009. Випуск 7. с. 672–683.
42. Сосновский Б. А. Психология: учебник для педагогических вузов. М.: Высшее образование, 2008. 660 с.
43. Співаковський О. В., Петухова Л.Є., Коткова В.В. Інформаційно-комунікаційні технології в початковій школі: навч.-метод. посіб. для студ. напряму підготов. "Початкова освіта".; Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України. Херсон: Херсонський державний університет, 2011. 267 с.
44. Степанова М. Правила безпального обцения с компьютером. *Дошкільная педагогика*. 2010, №3. С. 4 – 8
45. Стеценко А. А. Використання ІКТ в навчально-виховному процесі. *Всеосвіта*. 2018. URL: <https://vseosvita.ua/library/vikoristanna-ikt-v-navcalno-vihovnomu-procesi-55148.html>
46. Тарасов С. Г. Психологические особенности музыкального развития школьников. М.: Музыка, 1982. 184 с.
47. Теплов Б. М. Психология музыкальных способностей. М.: РАН. Ин-т психологии; Наука, 2003. 379 с .
48. Типова освітня програма, 1 - 2 клас. Наказ Міністерства освіти і науки України від 08.10.2019 року № 1272. URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/5d9d8feb1ce4f316467013%20.pdf>
49. Турчин Т. Інформаційно-комунікативні технології на уроках музики у початковій школі. *Рідна школа*. 2012, № 1-2 С. 39–43.
50. Цагарелли Ю. А. Психология музыкально-исполнительской деятельности. М.: Композитор, 2008. 368 с.

51. Черкасов В.Ф. Основи наукових досліджень у музично-освітній галузі : підручник. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, Харків : ФОП Озеров, 2017. 316 с.
52. Чумак В. В. Вікова психологія : навч. посіб. Бердянськ: Видавець Ткачук О. В., 2015. 192 с.
53. Шеремета О. В. Структура музикальності та її характеристика. *Асоціація Репетиторів України*. 2020. URL: <https://repetitor.org.ua/struktura-muzikalnosti-ta-yiyi-harakteristika#:~:text=Здібності%20об%27єднані%20в%20комплекс,створення%20та%20освоєння%20музичного%20мистецтва>
54. Юцевич Ю.Є. Музика: словник-довідник музичних термінів. 2003. 352с.
55. Everyone Piano. *Uptodown*. 2021. URL: <https://everyone-piano.ru.uptodown.com/windows>.
56. Pitch. *Pitchimprover*. 2020. URL: <http://pitchimprover.com>.
57. RHYTHM. *Chromeexperiments*. 2020. URL: <https://musiclab.Chromeexperiments.com/Rhythm/>.
58. Tone Drops. *Theta Music Trainer*. 2021. URL: <https://trainer.thetamusic.com/en/content/tone-drops>